CONSIDERAŢII CU PRIVIRE LA DATA FINALĂ A TEZAURULUI MONETAR ROMAN IMPERIAL DESCOPERIT LA ALBA IULIA ÎN ANUL 1963[1]

EMANUEL PETAC

Descoperit în anul 1963 la Alba Iulia, în imediata apropiere a castrului legiunii XIII Gemina, între dărâmăturile unei clădiri romane, menţionat în repetate şi variate moduri[2] şi publicat în urmă cu peste două decenii[3], tezaurul monetar roman imperial de care ne ocupăm – al patrulea în seria depozitelor provenind de pe teritoriul localităţii[4] – continuă să ridice serioase probleme de ordin numismatic şi istoric. Ele ţin în special de lipsa de precizie a cronologiei propuse pentru ultimele piese (anii 260–268)[5], de nominalizarea atelierelor ce furnizează numerarul ulterior anului 253[6], precum şi de precizarea contextului istoric[7]. Persistenţa acestor inconveniente, cu consecinţe grave mai ales pentru înţelegerea istoriei Daciei romane în preajma „Renaşterii gallienice"[8], generate de limitele determinatorului utilizat în investigarea materialului[9], sunt puse şi mai mult în relief de impactul cercetărilor mai recente asupra întregii problematici[10]. Considerăm, din această pricină, că o revizuire nu mai poate întârzia (Anexa 1).

Tezaurul cuprinde 1209 de monede de argint, antoninieni şi denari, ce se eşalonează între domniile lui Caracalla respectiv Valerian I şi Gallienus asociaţi. Deşi structura sa este bine cunoscută, apreciem că o succintă trecere în revistă a numărului de piese ce revine fiecăruia dintre emitenţii reprezentaţi în tezaur este oportună: Caracalla 1, Caracalla: Iulia Domna 1, Elagabal 8, Elagabal: Iulia Maesa 1, Severus Alexander 4, Severus Alexander: Iulia Mamaea 1, Maximin I: Maximus 1, Balbinus 3, Pupienus 1, Gordian al III-lea 194, Filip Arabul 148, Filip Arabul: Otacilia Severa 21, Filip al II-lea 20, Decius 60, Decius: Herennia Etruscilla 20, Decius: Herennius Etruscus 6, Decius: Hostilianus 4, Decius: Consecratio 3, Trebonianus Gallus 84, Trebonianus Gallus: Volusianus 63, Aemilianus 5, Valerian I 246, Valerian I: Mariniana 4, Gallienus 162, Gallienus: Salonina 118, Valerian al II-lea 24, Saloninus 6. Dintre acestea, 888 de monede (73,44%) provin din monetăria centrală din Capitala Imperiului, celelalte 321 de piese fiind emisiuni ale atelierelor din Colonia Agrippinensis, 82 (6,78%), Mediolanum, 44 (3,63%), Viminacium, 44 (3,63%), Antiohia, 116 (9,59%) şi, foarte probabil, Samosata, cu 35 de exemplare (2,89%), identificarea acestui din urmă atelier oriental cu Cyzicul[11] sau Emesa[12] fiind ipotetică[13]. Reprezentarea numerică a autorităţilor emitente ale monedelor din depozit reiese din tabelul I[14].

SCIVA, XCII–XCVII,1998–2003, p. 123–153

Pe etape, anii 193–235, cu 11 monede, sunt reprezentați doar de 1,31% din totalul pieselor tezaurului, 388 de exemplare (32,09%) revenind intervalului dintre anii 235 și 249 – Gordian al III-lea, Filip Arabul și membrii familiei acestuia însumând 383 de piese (31,67%). Peste două treimi dintre monedele depozitului (805 exemplare, adică 66,58%) se integrează anilor 253–260. Mai mult, preponderența evidentă a numerarului din acest deceniu, ca element de bază al masei monetare de pe piețele Imperiului la sfârșitul anilor '50, este întărită și de faptul că emisiunile ultimilor șapte ani (253–260) ai intervalului precizat furnizează peste 46% din totalul monedelor depozitului (560 de piese, cf. tabelele I–II[15]). De altfel, acestea din urmă reprezintă și singura sau, în orice caz, cea mai importantă componentă definitorie, din ansamblul studiat, restul fiind, desigur, numerar restant în circulație. Ca urmare, interesul nostru se va concentra asupra celor 560 de monede din tezaurul descoperit în anul 1963 la Alba Iulia, aparținând perioadei de domnie comună a lui Valerian I și Gallienus.

Reexaminarea cronologiei acestora (Anexa 1) conduce la concluzia potrivit căreia tezaurul în cauză este departe de a fi legat de un moment târziu al domniei lui Gallienus singur sau chiar ulterior, așa cum se presupunea în momentul publicării depozitului pe baza cronologiei foarte largi (260–268) propusă de P.H. Webb pentru piesele tip RIC, V, 1, p. 158, nr. 314 (nr. 1060–1061) respectiv RIC, V, 1, p. 193, nr. 21 (nr. 1175–1178) și RIC, V, 1, p. 198, nr. 68 (nr. 1179), emise de Gallienus, respectiv Salonina[16]. El se încheie în realitate cu monede contemporane căderii lui Valerian I în prizonieratul sasanid sau bătute foarte curând după acest moment. Datarea tezaurului este asigurată de monedele lui Valerian I – tip RIC, V, 1, p. 38, nr. 5 (nr. 650–656) – , Gallienus – hibridă, tip RIC, V, 1, p. 69, nr. 8 (av.) și nr. 10 (rv.) (nr. 900); RIC, V, 1, p. 71, nr. 44 (nr. 924–929); RIC, V, 1, p. 158, nr. 314 (nr. 1060–1061) – , Salonina – RIC, V, 1, p. 108, nr. 5 (nr. 1062–1063); RIC, V, 1, p. 108, nr. 6 (nr. 1064); RIC, V, 1, p. 108, nr. 8 (nr. 1071–1074) – și Saloninus – RIC, V, 1, p. 124, nr. 9 (nr. 1204–1205) – , toate cele 25 de piese menționate aparținând celei de-a șasea emisiuni din Colonia Agrippinensis, ce acoperă intervalul dintre începutul anului 259 și primăvara anului 260[17]. Lor li se alătură exemplarele bătute de Valerian I – RIC, V, 1, p. 44, nr. 69 (nr. 678–679), piesă hibridă, cu un avers prezent în emisiunile 4–9 de la Roma și revers ce face parte din cea de a zecea emisiune a atelierelor din Capitala Imperiului[18] (aceasta din urmă datată între începutul și mijlocul anului 260) – , Salonina – RIC, V, 1, p. 198, nr. 68 (nr. 1179), monedă emisă cu certitudine la Roma, chiar la sfârșitul domniei lui Valerian I și Gallienus asociați sau în anul 260[19] – și Saloninus – RIC, V, 1, p. 126, nr. 26 (nr. 1209), piesă inclusă emisiunilor 9–10 ale monetăriei centrale, din anii 258 (toamna)–260 (mijloc)[20]. În aceeași situație se află monedele lui Gallienus – RIC, V, 1, p. 98, nr. 380 (nr. 1006–1012) și RIC, V, 1, p. 99, nr. 405 (nr. 1026–1039), Salonina – RIC, V, 1, p. 111, nr. 26 (nr. 1076–1095) respectiv Saloninus – RIC, V, 1, p. 124, nr. 10 (nr. 1206–1208), cele 44 de piese aparținând primei emisiuni a atelierelor din Mediolanum, a cărei încadrare cronologică acoperă intervalul de timp dintre anul 259 și mijlocul anului 260[21] – moment în care începe a doua emisiune milaneză[22] – sau al cărei debut, potrivit altor opinii, se plasează între 10 decembrie 258 și 9 decembrie 259[23], în orice caz, la sfârșitul domniei comune a lui Valerian I și Gallienus[24].

Urmând atribuirile emisiunilor propuse de R. Göbl pentru anii 253–260[25] (Anexa 1), constatăm că dintre cele 560 de monede aparţinând perioadei de domnie comună a lui Valerian I şi Gallienus, aflate în tezaurul de la Alba Iulia, atelierelor din Colonia Agrippinensis le revin 82 de exemplare (tabelul I), reprezentând 14,64% (tabelul I şi tabelul VI, sub voce Alba Iulia IV); 25 dintre acestea (30,48%) fac parte din a şasea emisiune a monetăriei de pe limesul renan. Alte 331 de piese (59,10%) aparţin atelierelor centrale din Roma, numai două având reversuri specifice emisiunii a zecea. Din Mediolanum provin 44 de monede (7,85%), în vreme ce de la Viminacium avem 46 (8,21%). Antiohia furnizează 22 de exemplare (3,92%), în 35 de cazuri (6,24%) centrul emitent fiind reprezentat de Samosata[26]. O menţiune specială merită făcută în legătură cu reprezentarea atelierelor din Colonia Agrippinensis (25 dintre cele 82 de exemplare prezente în depozit aparţinând emisiunii a şasea, ultima a atelierului în cauză înainte de cucerirea oraşului de către Postumus, în vara anului 260[27]), precum şi a monetăriei din Mediolanum – înfiinţată prin colaborarea centrelor din Colonia Agrippinensis şi Roma[28] –, a cărei primă emisiune furnizează toate cele 44 de piese milaneze prezente în depozit. Prima situaţie menţionată corespunde, ca tendinţă generală, mişcării de ansamblu a numerarului roman dintre anii 258–260, aşa cum este aceasta reflectată de câteva tezaure din spaţiul occidental al Imperiului, ce evidenţiază impactul rapid şi masiv al deschiderii atelierului din Colonia Agrippinensis în anul 258[29]. Pe de altă parte, trebuie să observăm că nici unul dintre cele 44 de exemplare provenind din monetăria milaneză nu aparţine tipurilor bătute de Gallienus pentru legiuni[30] – integrate de R. Göbl celei de-a treia emisiuni din Mediolanum –, ce acoperă segmentul de timp dintre începutul anului 261 (dacă nu cumva toamna anului 260) şi primăvara anului 262[31]. La rândul lor, atelierele din Roma nu sunt prezente decât în două cazuri prin exemplare hibride (tip RIC, V, 1, p. 44, nr. 69) al căror revers aparţine celei de-a zecea emisiuni a monetăriei centrale (Anexa 1, nr. 678–679). Lipsesc, prin urmare, tipurile consacrate celei de-a treia victorii a armatei centrale, respectiv VICTORIA VII a lui Gallienus[32], tipuri ce aparţin celei de-a unsprezecea emisiuni de la Roma, din a doua parte a anului 260 sau începutul lui 261[33], respectiv celei de-a treia emisiuni milaneze[34], emisiuni ce arată că autorităţile romane au celebrat, la sfârşitul anului 260 sau în iarna anilor 260–261 – poate simultan cu acordarea celui de-al patrulea consulat al împăratului –, victoria recent repurtată asupra alamanilor, lângă Mediolanum, la mijlocul sau în a doua parte a anului 260, Gallienus fiind deja prezent la Roma în toamna aceluiaşi an[35].

Dacă exemplarele aparţinând celei de-a şasea emisiuni din atelierul de pe limes-ul renan, celei de-a zecea a monetăriei centrale şi primeia din Mediolanum furnizează un *terminus post quem* ferm, plasat la începutul sau în primele luni ale anului 260, absenţa tipurilor consacrate victoriei asupra alamanilor oferă, la rândul ei, un *terminus ante quem* cert, situat către mijlocul aceluiaşi an.

Structura, cronologia numerarului prezent în tezaurul de la Alba Iulia, ca şi proveniența sa, şi, cu unele diferenţe specifice, ponderea diferitelor ateliere active în vremea domniei comune a lui Valerian I şi Gallienus, corespund structurii, cronologiei şi provenienţei masei monetare imobilizate în depozitele îngropate în

aceeaşi vreme (Anexa 2) în spaţiul norico-pannonic[36] – Hochneukirchen[37] (Noricum), Apetlon I[38], Berndorf[39], Görgetteg[40], Kabhegy[41], Korong[42], Podvornica[43] (Pannonia Superior), Dunadülö[44] (Intercisa I), Felsötengelic[45], Kistormás[46], Szakcs[47] şi Szalacska IV[48] (Pannonia Inferior) –, precum şi ponderii atelierelor reprezentate (tabelele V–VI)[49].

Observând dimensiunile destul de diferite ale tezaurelor menţionate, ce variază între 75 de exemplare, în cazul depozitului de la Podvornica, şi 2330 de exemplare, ca în descoperirea de la Korong (tabelul II), şi ţinând cont de faptul că „pe de o parte, depozitele mari, care relevă adesea tezaurizarea, impun legile lor statisticii, iar pe de alta, în cazul celor mici, intră în calcul mase monetare cu importanţă cu totul variabilă, dar care pot reprezenta tot atâtea sondaje făcute în circulaţie"[50], am găsit cu cale să împărţim în două grupuri descoperirile de mai sus. Primul dintre acestea este alcătuit din depozitele ce cuprind mai puţin de 500 de monede (Hochneukirchen, Apetlon I, Görgetteg, Kabhegy, Podvornica, Dunadülö, Szakcs; vezi tabelul III). Cel de-al doilea include tezaurele alcătuite din peste 500 de piese (Felsötengelic, Korong, Kistormás, Szalacska IV; vezi tabelul IV). Acestuia din urmă i se alătură, desigur, descoperirea de la Alba Iulia (1963), structura sa cronologică pe etape corespunzând perfect celei descrise de limitele precizate de abaterea-standard a tezaurului-tip în cazul celui de-al doilea grup (tabelul IV). Cifrele obţinute par a susţine observaţia potrivit căreia în preajma anului 260, în partea răsăriteană a Europei romane, moneda de billon a ultimilor ani, de după 249, domină cu autoritate, situaţia militară fiind probabil cea care solicită expedieri importante de monedă inevitabil recentă, Occidentul oferind în acelaşi timp imaginea unei circulaţii diferite, mai regulate, în care emisiunile lui Gordian al III-lea şi Filip Arabul sunt cele care alimentează numerarul[51].

Uniformitatea imaginii furnizate de structura cronologică a tezaurelor norico-pannonice şi a celui de-al patrulea depozit descoperit la Alba Iulia se menţine în linii generale şi în ceea ce priveşte proveniența regională a numerarului. Astfel, atelierele europene furnizează în cazul primului grup de depozite o medie de 92,75%, celor două centre din Orient revenindu-le numai 7,23% (tabelul V). Cel de-al doilea grup – căruia i se integrează structural tezaurul Alba Iulia IV – înregistrează o medie de 91,16% pentru monetăriile europene şi 8,82% pentru cele orientale, tezaurul apulens reflectând, la rându-i, o tendinţă absolut normală în această privinţă, cu ponderi de 89,71% respectiv 10,17% (tabelul VI) pentru cele două ansambluri menţionate.

În schimb, în privinţa reprezentării zonale a atelierelor situaţia diferă destul de mult. Raportându-ne doar la descoperirile ce cuprind peste 500 de monede (tabelul VI), constatăm că doar atelierele din Roma şi Antiohia înregistrează o pondere normală în tezaurul apulens în raport cu abaterea-standard faţă de media înregistrată în orizontul de depozite din care face parte. Reprezentări mult sporite înregistrează, în schimb, monetăriile din Colonia Agrippinensis şi Mediolanum (14,64% faţă de 2,70% ± 1,05 şi 7,85% faţă de 0,44% ± 0,75). Centrul din Viminacium (închis cândva după 1 ianuarie 257[52]) se situează mult sub media normală (8,21% faţă de 29,59% ± 6,05%). În contextul în care proveniența într-o proporţie covârşitor europeană a numerarului tezaurizat nu constituie o surpriză, considerăm

că, având în vedere multiplicarea centrelor emitente, merită insistat asupra locului pe care îl ocupă emisiunile provenind din Colonia Agrippinensis, Mediolanum şi Viminacium. Chiar dacă atelierul moesic, constituind centrul monetar al unui teritoriu aflat sub jurisdicţia *Caesar*-ului Valerian (teritoriu ce cuprindea cele două Pannonii, cele două Moesii şi Daciile[53]), îşi încheie activitatea după 1 ianuarie 257, şi chiar dacă după plecarea lui Valerian I spre Orient – ulterior inaugurării la Roma a celui de-al patrulea consulat al său[54] – şi poate chiar înainte de moartea lui Valerian al II-lea, Moesia încetase de a mai constitui o preocupare prioritară pentru imperiu[55], totuşi diferenţa marcată înregistrată de reprezentarea acestui atelier în tezaurul Alba Iulia IV în raport cu ponderea aceluiaşi centru în depozitele pannonice din acelaşi orizont rămâne de explicat. Starea lucrurilor devine încă şi mai surprinzătoare dacă observăm că situaţia se inversează în privinţa reprezentării atelierelor occidentale, Colonia Agrippinensis, cu un surprinzător 14,64%, respectiv Mediolanum, la rândul său cu o pondere neobişnuită (7,88%) – mai ales în contextul foarte recentei sale intrări în funcţiune[56]. Mai mult, constatăm că nici unul dintre cele 11 tezaure norico-pannonice utilizate în discuţia noastră nu înregistrează o situaţie măcar cât de cât asemănătoare (tabelele V–VI). Credem, de aceea, că situaţia reflectată de ponderea considerabilă a celor două ateliere occidentale în depozitul apulens, asociată cu slaba reprezentare a monedelor din Viminacium, îşi poate găsi o explicaţie în afluxul de numerar vest-european generat de evenimentele derulate în spaţiul pannono-moesic şi, poate, şi cel dacic, în anii 258–260.

Astfel, uzurparea lui Ingenuus[57], produsă în vara sau la începutul toamnei anului 258[58], a fost urmată, pe de o parte, de rapida şi zdrobitoarea înfrângere a acestuia, în toamna aceluiaşi an[59], în apropiere de Mursa – prin intervenţia armatei lui Aureolus, venită de la Mediolanum[60] –, dar şi de deplasarea împăratului şi a trupelor sale de pe *limes*-ul renan – chiar din Colonia Agrippinensis, pe care o părăsesc în vara lui 258[61] –, prin nordul Italiei, în Pannonia[62], unde ajung către sfârşitul lui 258 sau mai târziu, în primele luni ale anului 259[63], şi unde aveau să rămână foarte probabil până către jumătatea aceluiaşi an[64].

Revenind asupra locului pe care îl ocupă în tezaurele analizate monedele provenind din Colonia Agrippinensis (inclusiv emisiunea a şasea, bătută chiar de la începutul anului 259[65], prezentă în depozitele de la Hochneukirchen 1, Kabhegy 2, Felsötengelic 1, Szakcs 1, Alba Iulia IV 25) respectiv piesele primei emisiuni de la Mediolanum, ce apar la Apetlon, Podvornica, Dunadülö, Szalacska IV şi Alba Iulia IV (tabelele V–VI şi Anexa 1), constatăm asocierea lor în ultimele descoperiri menţionate. În contextul în care circulaţia sau mai exact deplasările monedelor pe distanţe mari, mai ales continentale, sunt legate în mod evident de mişcarea trupelor[66], considerăm că prezenţa emisiunilor atelierului renan în depozitele amintite, în repetate rânduri alături de piese aparţinând primei emisiuni milaneze, constituie aportul specific al staţionării prelungite a lui Gallienus şi a armatei sale în spaţiul pannonic după înfrângerea lui Ingenuus şi, desigur, după deschiderea monetăriei milaneze cu ajutorul atelierelor din Colonia Agrippinensis şi Roma[67]. Remanentizarea prezenţei în zonă a unor unităţi militare germanice şi britanice provenind de pe *limes*-ul renan este probată de inscripţiile descoperite la Sirmium,

atestând staționarea în localitate a unor vexilații aparținând legiunilor VIII Augusta respectiv I Minervia[68]. Doar o mișcare de anvergura celei menționate poate explica penetrarea rapidă, asocierea și difuziunea pe un teritoriu vast a emisiunilor celor două ateliere occidentale, care ajung foarte iute până în extremitatea răsăriteană a Moesiei Inferior, după cum o demonstrează piesele prezente în tezaurul descoperit la Mangalia, jud. Constanța, în anul 1960[69]. În situația în care de la Sirmium nu sunt încă publicate descoperirile monetare din perioada domniei comune a lui Valerian I și Gallienus[70], nici un tezaur din această vreme nefiind semnalat până acum din localitate, iar de la Alba Iulia nu avem știri legate de prezența unor unități militare occidentale în acești ani[71], nu putem decât să remarcăm reflectarea evidentă în structura numerarului din tezaurul descoperit în 1963 în localitate a unui impact sporit al masei monetare pătrunse prin venirea armatei lui Gallienus în spațiul pannonic. Acesta este oarecum sesizabil și în situația reflectată de descoperirile monetare izolate aparținând acestei perioade și provenind din centrul apulens[72] (Anexa 3).

Astfel, nu putem să nu observăm dependența strânsă existentă între deplasarea armatei împăratului și afluxul de numerar. Constatăm, în acest context, că după plecarea lui Gallienus și a trupelor sale din Pannonia în urmărirea alamanilor[73], volumul de monedă pătruns în localitate se reduce drastic, reflectând o situație dezastruoasă a penetrației numerarului după anul 260 (Anexa 3). Dintre cele mai bine de 985 piese romane izolate provenind de la Alba Iulia, 92 de exemplare aparțin anilor 253–268[74], alte 14 monede fiind emise în vremea lui Claudius al II-lea (11)[75] – când inflația atinge punctul culminant[76] – respectiv Aurelian (3)[77]. Constatăm, totodată, că perioada domniei comune a lui Valerian I și Gallienus este sigur reprezentată în nu mai puțin de 79 de situații (83,69% din ansamblul anilor 253–268). Dintre aceste piese, cel mult 22 de exemplare (cca 24%) datează din anii 258–260[78], numai zece monede (cca 11%) – cea mai mare parte emise la Colonia Agrippinensis și Mediolanum – aparținând cu certitudine intervalului precizat[79], ele fiind aduse în localitate măcar parțial în același timp și în același context cu numerarul de aceeași factură din tezaurul analizat. Pentru alte șapte piese, nu dispunem de datele tehnice necesare precizării cronologiei lor absolute. Dintre cele șase monede rămase încă în discuție (vezi Anexa 3, Gallienus, nr. 932, 946, 947 și Salonina, nr. 967–969), doar cele bătute de Gallienus (3) aparțin cu certitudine anilor 260–268. Prima dintre ele face parte din cea de-a treia fază a celei de-a șaptea emisiuni milaneze (anii 266–267), ultimele două fiind bătute la Siscia (nr. 946) în anul 268, respectiv Mediolanum sau Siscia (nr. 947) în anii 263–264 sau 264–266. În ceea ce privește emisiunile purtând efigia Saloninei, insuficienta cunoaștere a tipurilor monetare ale acesteia în vremea în care era redactat catalogul lui H. Cohen face ca exemplarelor tip Coh^2, V, p. 502, nr. 60 (nr. 967–969) să le corespundă mai multe piese din catalogul lui P.H. Webb[80] (RIC, V, 1, p. 111, nr. 29; p. 114, nr. 64; p. 193, nr. 13; p. 199, nr. 76), atribuite de acesta și mai apoi de R. Göbl[81] unor perioade și ateliere foarte diferite, de la Roma sau Antiohia mijlocului anilor '50 ai secolului al III-lea până la Siscia anului 268[82] (Anexa 3). Așadar, chiar dacă integrăm toate cele șase

monede amintite anilor 260–268, ponderea lor în ansamblul descoperirilor izolate de la Apulum nu poate fi mai mare de cca 7%, aproximativ jumătate față de situația și așa foarte deteriorată pusă în evidență de evoluțiile anilor 258–260, colapsul intrărilor de numerar nou fiind și mai evident din perspectiva coeficientului monede/an.

În privința motivelor care au pricinuit, pe de o parte, ascunderea tezaurului descoperit în anul 1963 la Alba Iulia, iar, pe de altă parte, criza accentuată a numerarului din localitate după anul 260, trebuie să dăm un răspuns satisfăcător întrebărilor ce țin de identificarea cauzelor care le-au generat, ca și de stabilirea unei eventuale identități între acestea din urmă și factorii care au pricinuit numeroasele îngropări de depozite monetare din Noricum și Pannonia.

Dacă acestea din urmă sunt atribuite evenimentelor legate de invazia sarmaților, produsă fie în iarna anilor 259–260, fie în primele luni ale anului 260, cel mai târziu în săptămânile care au urmat victoriei lui Gallienus, la Mediolanum, asupra alamanilor, înainte de jumătatea aceluiași an[83], invazie căreia i se datorează foarte probabil căderea anticaesar-ului Regalianus[84], cu atât mai mult în cazul celui de-al patrulea tezaur apulens – având în vedere proveniența numerarului ce-l alcătuiește – legătura trebuie făcută[85]. Concentrarea descoperirilor de acest gen în cuprinsul provinciilor pannonice și limitarea ariei lor de răspândire la un teritoriu mărginit de Noricum la Apus și Dacia intracarpatică la Răsărit sunt argumente ce susțin, la rândul lor, concluzia de mai sus. Apreciem de aceea că o aceeași relație cauzală și o eventuală legătură între orizontul de tezaure norico-pannonic și dacic, pe de o parte, și cel moesic, pe de altă parte, nu poate fi susținută. Ascunderea în același an 260 a tezaurului descoperit în anul 1960 la Mangalia se datorează mai probabil unor evoluții locale[86]. Caracterul singular deocamdată al descoperirii dobrogene întărește această opinie, cu atât mai mult cu cât între limita sudică a Pannoniei Inferior și extremitatea răsăriteană a Moesiei Inferior nu dispunem de nici o altă descoperire din această vreme. Tezaurele provenind de la Jablanica[87] și Smederevo[88], ambele în Moesia Superior, se încheie în anii 254[89], respectiv 256[90]. Depozitele provenind din Moesia Inferior (Ignatica[91], Knisovnik[92], Mahala Belkovci[93], Mangalia 1960[94], Mikra[95], Mikre[96], Nozarevo[97], Straldža[98], Târgoviște[99], Teteven I[100], Teteven II[101], Tulcea II[102], Vasilievo[103] (tabelul VII), deși numeroase, cu excepția celui descoperit în anul 1960 la Mangalia sunt departe de a fi publicate cu toate datele necesare pentru precizarea momentului și contextului ascunderii lor. Cu toate acestea, examinarea structurii cronologice a unora dintre tezaurele menționate[104] (tabelul VII) pune în evidență o configurație cu totul diferită de cea specifică depozitelor al căror *terminus post quem* cert se situează în jurul anului 260.

Remarcăm, totodată, că situațiile înregistrate în câteva dintre cele mai importante centre romane din Dacia nu se abat de la cele constatate la Apulum, anii 260–268 fiind numai pe alocuri și cu totul simbolic reprezentați (Anexa 4), intrările ulterioare de numerar fiind, la rândul lor, numai sporadice și, prin urmare, nerelevante din punctul de vedere al unei circulații monetare normale. De la Cluj-Napoca avem deocamdată un singur antoninian din vremea lui Gallienus, aparținând primei

Tabelul I

Frecvența absolută pe emitenți a atelierelor monetare reprezentate în tezaurul Alba Iulia IV

EMITENTUL	ATELIERE						
	Roma	Colonia Agrippinensis	Mediolanum	Viminacium	Antiohia	Samosata	TOTAL
Caracalla	1	-	-	-	-	-	1
Iulia Domna	1	-	-	-	-	-	1
Elagabal	8	-	-	-	-	-	8
Iulia Maesa	-	-	-	-	1	-	1
Severus Alexander	4	-	-	-	-	-	4
Iulia Mamaea	-	-	-	-	1	-	1
Maximus	1	-	-	-	-	-	1
Balbinus	3	-	-	-	-	-	3
Pupienus	1	-	-	-	-	-	1
Gordian III	170	-	-	-	24	-	194
Filip Arabul	128	-	-	-	20	-	148
Otacilia Severa	21	-	-	-	-	-	21
Filip II	19	-	-	-	1	-	20
Decius	*63	-	-	-	-	-	63
Herennia Etruscilla	-	-	-	-	20	-	20
Herennius Etruscus	6	-	-	-	-	-	6
Hostilianus	3	-	-	-	1	-	4
Trebonianus Gallus	64	-	-	-	20	-	84
Volusian	57	-	-	-	6	-	63
Aemilian	5	-	-	-	-	-	5
Valerian I	179	19	-	12	15	21	246
Mariniana	3	-	-	1	-	-	4
Gallienus	71	36	21	17	6	11	162
Salonina	71	14	20	11	-	2	118
Valerian II	8	11	-	3	1	1	24
Saloninus	1	2	3	-	-	-	6
TOTAL :	888	82	44	44	116	35	1209

Tabelul III

Ponderea pe etape cronologice a numerarului în depozitele monetare norico-pannonice cu mai puțin de 500 de piese

ETAPA	TEZAURUL							X ± AS
	Hochneukirchen	Apetlon	Görgetteg	Kabhegy	Podvornica	Dunadülö	Szakcs	
	%	%	%	%	%	%	%	
27–68	-	-	-	-	-	-	-	-
69–98	-	-	0,21	-	-	-	-	0,03±0,07
98–161	0,41	-	0,21	-	-	-	-	0,08±0,20
161–192	-	-	-	-	-	-	-	-
193–217	0,82	0,27	-	1,40	-	-	-	0,35±0,41
217–235	8,71	0,83	0,21	0,70	-	0,78	0,22	1,63±4,24
235–249	5,80	15,00	15,68	11,97	9,33	12,89	15,15	12,26±4,67
249–260	84,23	83,88	83,66	85,91	90,66	86,32	84,61	85,61±0,19
a) 249–253	23,23	21,11	24,61	13,38	6,66	22,26	17,79	18,43±2,72
b) 253–260	60,99	62,77	59,04	72,53	84,00	64,06	66,81	67,17±2,92
TOTAL:	99,97	99,98	99,97	99,98	99,99	99,99	99,98	

Tabelul IV

Ponderea pe etape cronologice a numerarului în depozitele monetare pannonice cu mai mult de 500 de piese comparativ cu tezaurul Alba Iulia IV

ETAPA	TEZAURUL				X±AS	TEZAUR
	Felsötengelic	Korong	Kistormás	Szalacska IV		Alba Iulia IV
	%	%	%	%		%
27–68	-	-	-	-	-	-
69–98	-	-	-	-	-	-
98–161	0,09	-	0,12	-	0,04±0,05	-
161–192	-	0,04	-	-	0,01±0,01	-
193–217	0,36	1,28	3,46	0,44	1,38±1,25	0,16
217–235	1,19	4,50	7,16	0,99	3,46±2,55	1,15
235–249	25,98	44,46	26,57	25,08	30,52±8,06	32,09
249–260	72,08	49,69	62,66	73,48	64,47±9,49	66,58
a) 249–253	25,98	21,33	17,92	34,69	24,98±6,29	20,26
b) 253–260	46,09	28,36	44,74	38,65	39,46±6,99	46,31
Neprecizate	0,27	-	-	-	0,06±0,11	-
TOTAL:	99,98	99,97	99,97	99,99		99,98

Tabelul V

Ponderea atelierelor monetare (anii 253–260) în tezaurele norico-pannonice cu mai puțin de 500 de piese

ATELIERUL	TEZAURUL							X±AS
	Hochneukirchen	Apetlon	Görgetteg	Kabhegy	Podvornica	Dunadűlő	Szakcs	
	%	%	%	%	%	%	%	
Roma	60,58	85,59	64,61	66,34	71,67	70,00	74,08	70,41±7,48
Colonia Agrippinensis	2,92	2,25	1,65	4,95	3,33	0,63	3,33	2,72±1,28
Mediolanum	0,00	1,35	0,00	0,00	5,00	0,62	0,00	1±1,70
Viminacium	30,66	7,66	20,16	22,77	8,33	22,50	18,39	18,64±7,61
Antiohia	3,65	1,80	4,53	3,96	5,00	5,00	2,10	3,72±1,21
Samosata	2,19	1,35	9,05	1,98	6,67	1,25	2,10	3,51±2,84
TOTAL :	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	

Tabelul VI

Ponderea atelierelor monetare (anii 253–260) în depozitele pannonice cu peste 500 de piese comparativ cu tezaurul Alba Iulia IV

ATELIERUL	TEZAURUL				X±AS	Alba Iulia IV
	Felsötengelic	Korong	Kistormás	Szalacska IV		
Roma	55,49	55,16	62,47	60,58	58,43±3,17	59,10
Colonia Agrippinensis	1,26	3,24	2,24	4,06	2,70±1,05	14,64
Mediolanum	-	-	-	1,74	0,44±0,75	7,85
Viminacium	36,29	33,74	27,73	20,58	29,59±6,05	8,21
Antiohia	4,01	3,39	3,64	8,98	5,01±2,30	3,92
Samosata	2,95	4,47	3,92	4,06	3,81±0,55	6,25
TOTAL :	100,00	100,00	100,00	100,00		99,97

emisiuni antiohiene, din anul 254[105]; de la Moigrad–Porolissum, com. Mirşid, jud. Sălaj (anticul Porolissum), din castrul mare de pe Pomăt provin trei antoninieni emişi pentru Valerian I, Gallienus şi Salonina[106]. Nu dispunem însă de datele tehnice necesare precisei lor încadrări cronologice. Ceva mai bine reprezentate numeric, descoperirile provenind de pe teritoriul oraşului Turda, jud. Cluj (antica Potaissa) furnizează o singură monedă emisă de Gallienus la Roma, în ultima parte a anului 265, dintr-un total de şapte piese aparţinând intervalului 253–268[107], celelalte şase exemplare nedepăşind ultima parte a anului 258. De la Sarmizegetusa, jud. Hunedoara (antica Ulpia Traiana Sarmizegetusa), sunt semnalate cinci monede din această perioadă: Valerian I, un antoninian (Antiohia, anul 254); Gallienus, un antoninian neprecizabil; Provincia Dacia pentru Gallienus, doi sesterţi din anul X (255–256); Salonina, un antoninian (Roma, anii 256–258)[108]. Situaţia este diferită la Drobeta-Turnu Severin, unde alimentarea pieţei cu numerar continuă într-un ritm normal şi în cursul deceniului al şaptelea[109], fapt explicabil prin situarea riverană a localităţii. Mai mult, afluxul de monedă cunoaşte o remarcabilă intensificare de-a lungul anilor '60 ai secolului al III-lea la Sucidava (Corabia, jud. Olt[110]).

Constatând, prin urmare, blocarea intrărilor de numerar roman în Dacia – cu excepţia semnificativă a centrelor de pe malul stâng al Dunării –, într-un moment ce se plasează către sfârşitul anilor '50 ai secolului al III-lea[111] şi într-o vreme în care „o politică ce-şi propunea prevenirea creşterii nemulţumirii între soldaţi trebuia în chip necesar să asigure stabilitatea şi regularitatea soldelor"[112], observăm, la rândul nostru, că activitatea centrului emitent al monedelor tip Provincia Dacia se încheie într-un moment încă greu de stabilit cu exactitate din anii 256–257[113] (de ce nu în cursul anului 257, simultan cu închiderea atelierului din Viminacium?).

Situaţiile descrise credem că sunt de natură a sublinia, pe de o parte, impactul evenimentelor care au pus capăt uzurpărilor lui Ingenuus şi Regalianus asupra centrului de la Apulum, poate deja afectat de reforma militară a lui Gallienus[114]. Pe de altă parte, este evident, într-un context mai general, caracterul critic al anilor 257–260[115], marcaţi de deplasarea centrului de interes al Romei către *limes*-ul renan (cu plecarea lui Gallienus şi a armatei sale de la Viminacium la Colonia Agrippinensis, închiderea atelierului moesic, încetarea emisiunilor tip Provincia Dacia), ca şi de uzurparea lui Ingenuus şi revenirea împăratului de pe *limes*-ul renan (Colonia Agrippinensis) în Pannonia, atacul alamanilor şi plecarea sa către Italia, acţiunea anticaesar-ului Regalianus şi invazia sarmaţilor. În aceste împrejurări, Dacia devine, la sfârşitul deceniului al şaselea al secolului al III-lea, tot mai puţin interesantă pentru Imperiu, starea de accentuată precaritate a autorităţii romane în provincie în jurul anului 260 şi după acesta fiind evidentă[116].

Apreciem că, în acest context, identificarea anilor 257–260/261 cu prima etapă a părăsirii Daciei de către romani – retragerea gallienică despre care vorbesc cele mai multe dintre izvoarele antice care relatează replierea Romei pe *limes*-ul dunărean[117] – merită reţinută măcar ca ipoteză de lucru.

ANEXE

Abrevieri (vezi şi lista BSNR): E. Besly, R. Bland, *Cunetio* = E. Besly, R. Bland, *The Cunetio Treasure. Roman Coinage of the Third Century A.D.*, Londra, 1983; Carson = R.A.G. Carson, Berytus, 17, 1968, p. 123–143; Fitz = J. Fitz, *Der Geldumlauf der Römischen Provinzen im Donaugebiet des 3 Jahrhunderts*, I–II, Budapesta-Bonn, 1978; Göbl, 1 = R. Göbl, NZ, 74, 1951, p. 8–45; Göbl, 2 = R. Göbl, NZ, 75, 1953, p. 5–35; RIC = RIC, V, 1.

ANEXA 1

Tezaurul Alba Iulia IV – cronologia emisiunilor ulterioare anului 253
(nr. de ordine după Viorica Pavel, Apulum, 14, 1976, p. 89–96)

Valerian I

650–656. RIC, p. 38, nr. 5, Lugdunum, anul 258; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

657–669. RIC, p. 38, nr. 6, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254.

670. RIC, p. 39, nr. 11, Lugdunum, anul 257; Göbl, 1, p. 31, Colonia Agrippinensis, emisiunea 3, anul 258.

671–677. RIC, p. 39, nr. 12, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 32, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, anul 258.

678–679. RIC, p. 44, nr. 69, Roma, anii 255–256; Göbl, 1 -; Fitz, p. 454, hibridă, cu avers Roma, emisiunile 4–9, anii 254–259 şi revers Roma, emisiunea 10, anul 260, cf. *ibidem*, p. 548, nota 140.

680–682. RIC, p. 44, nr. 71, Roma, anii 253–254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254.

683–697. RIC, p. 44, nr. 72, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21–23, Roma, emisiunile 4–6, anii 254–257.

698–703. RIC, p. 44, nr. 73, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

704–716. RIC, p. 45, nr. 74, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

717. RIC, p. 45, nr. 74 (var.), Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

718–720. RIC, p. 45, nr. 86, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

721–745. RIC, p. 45, nr. 87, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21 şi p. 23–24, Roma, emisiunile 4, 6, 7, anii 254–258.

746–749. RIC, p. 46, nr. 92, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

750–752. RIC, p. 46, nr. 93, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

753. RIC, p. 46, nr. 101, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21-22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

754–755. RIC, p. 46, nr. 104, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 22, Roma, emisiunea 5, anul 256.

756–775. RIC, p. 47, nr. 106, Roma, anul 257; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256–257, p. 23–24, Roma, emisiunea 7, anii 257–258 sau p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârşit).

776. RIC, p. 47, nr. 108, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

777. RIC, p. 47, nr. 113, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 23–24, Roma, emisiunile 6–7, anii 256–258.

778. RIC, p. 47, nr. 116, Roma, anul 256; Göbl, 1 -; Fitz, p. 454, hibridă, cu avers Roma, emisiunile 1–3, anii 253–254 şi revers Roma, emisiunea 6, anii 256–257, cf. *ibidem*, p. 548, nota 136.

779–788. RIC, p. 47, nr. 117, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 23–24, Roma, emisiunile 6–7, anii 256–258.

789. RIC, p. 47, nr. 119, Roma, anul 256; Göbl, 1, -; Fitz, p. 454, hibridă, cu revers

Antiohia, emisiunea 3, anul 255, cf. *ibidem*, p. 548, nota 137.

790–794. RIC, p. 47, nr. 121, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

795. RIC, p. 48, nr. 123, Roma, anul 253; Göbl, I, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

796–811. RIC, p. 48, nr. 124, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

812–816. RIC, p. 48, nr. 126, Roma, anii 256–257; Göbl, I, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

817–821. RIC, p. 48, nr. 127, Roma, anii 256–257; Göbl, I, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

822–835. RIC, p. 48, nr. 128, Roma, anii 256–257; Göbl, I, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

836. RIC, p. 48, nr. 131, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

837. RIC, p. 48, nr. 132, Roma, anii 256–257; Göbl, I, p. 21–24, Roma, emisiunile 4–7, anii 254–258.

838–840. RIC, p. 48, nr. 133, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 19–21, Roma, emisiunile 2–3, anii 253–254.

841. RIC, p. 48, nr. 137, Roma, anii 255–256; Göbl, I, p. 21–24, Roma, emisiunile 4, 6–7, anii 254–258.

842. RIC, p. 49, nr. 140, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 35, Antiohia, emisiunea 2, anul 254.

843–844. RIC, p. 49, nr. 141, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 19–21, Roma, emisiunile 2–3, anii 253–254.

845. RIC, p. 54, nr. 209, Viminacium, anii 254–255; Göbl, I, p. 35, Antiohia, emisiunea 2, anul 254.

846–849. RIC, p. 55, nr. 216, Viminacium, anii 254–255; Göbl, I, p. 35, Antiohia, emisiunea 1, anul 254.

850–851. RIC, p. 55, nr. 220, Viminacium, anii 254–255; Göbl, I, p. 36, Antiohia, emisiunea 3, sfârşitul anului 254.

852–853. RIC, p. 55, nr. 225, Mediolanum, anul 254; Göbl, I, p. 36, Antiohia, emisiunea 3, sfârşitul anului 254.

854. RIC, p. 55, nr. 227, Mediolanum, anii 254–255; Göbl, I, p. 35, Antiohia, emisiunea 1, anul 254.

855. Hibridă, cu avers tip RIC, p. 56, nr. 231, Mediolanum, anul 257 şi revers tip RIC, p. 55, nr. 215, Viminacium, anul 254–255; Göbl, I, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, începutul anului 257 (av.) şi *ibidem*, p. 35, Antiohia, emisiunea 2, anul 254 (rv.).

856. RIC, p. 56, nr. 238, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 19–21, Roma, emisiunile 2–3, anii 253–254.

857. RIC, p. 56, nr. 240, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 27, Viminacium, emisiunea 1, anul 253.

858–860. RIC, p. 56, nr. 241, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 27–28, Viminacium, emisiunea 2, anul 253.

861. RIC, p. 57, nr. 245, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3–4, anii 254–256.

862. RIC, p. 57, nr. 252, Mediolanum, anii 257–259; Göbl, I, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257.

863. RIC, p. 57, nr. 253, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3–5, anii 254–256.

864–867. RIC, p. 57, nr. 256, Mediolanum, anul 258; Göbl, I, p. 31–32, Colonia Agrippinensis, emisiunea 3, anul 258.

868. RIC, p. 58, nr. 261, Mediolanum, anul 259; Göbl, I, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256.

869. RIC, p. 58, nr. 262, Mediolanum, anul 259; Göbl, I, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257.

870–872. RIC, p. 58, nr. 271, Mediolanum, anul 257; Göbl, I, p. 32–33, Viminacium, emisiunile 4–5, anii 254–256.

873. RIC, p. 59, nr. 277, Antiohia, anul 257; Göbl, I, p. 36, Antiohia, emisiunea 5, anul 257.

874. RIC, p. 60, nr. 282, Antiohia, anii 257–259; Göbl, I, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256.

875–877. RIC, p. 60, nr. 284, Antiohia, anul 253; Göbl, I, p. 37, Samosata, emisiunea 1, anul 255; Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 1, anul 255.

878–882. RIC, p. 60, nr. 285, Antiohia, anii 255–256; Göbl, I, p. 37–38, Samosata, emisiunile 2–4, anii 256 (primăvara) –

259 (început); Carson, p. 129–131, Cyzic, emisiunile 2–4, anii 256–260.

883. RIC, p. 60, nr. 286, Antiohia, anul 253; Göbl, I, p. 35, Samosata, emisiunea 1, anul 255; Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 1, anul 255.

884–892. RIC, p. 60, nr. 287, Antiohia, anii 255–256; Göbl, I, p. 37–38, Samosata, emisiunile 2–5, anii 256 şi 258–259; Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 2, anii 256–257.

893–894. RIC, p. 60, nr. 292, Antiohia, anii 253–254; Göbl, I, p. 37, Samosata, emisiunea 1, anul 255; Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 1, anul 255.

895. RIC, p. 60, nr. 293, Antiohia, anii 255–256; Göbl, I, p. 36, emisiunea 3, anul 254 (sfârşit); Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 2, anii 256–257.

Mariniana

896–897. RIC, p. 64, nr. 3, Roma, anul 256; Göbl, I, p. 20–22, Roma, emisiunile 3–4, anii 254–256.

898. RIC, p. 64, nr. 4, Roma, anul 257; Göbl, I, p. 20–22, Roma, emisiunile 3–4, anii 254–256.

899. RIC, p. 64, nr. 6, Roma, anul 254; Göbl, I, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3–4, anii 254–256.

Gallienus

900. Hibridă; RIC, p. 69, nr. 8 (av.), Lugdunum, anul 259 şi p. 69, nr. 10 (rv.), Lugdunum, anul 258; Göbl, I, -; Fitz, p. 496, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

901–922. RIC, p. 70, nr. 18, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, I, p. 32-33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, anul 258 (început).

923. RIC, p. 71, nr. 42, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, I, p. 32–33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, anul 258 (început).

924–929. RIC, p. 71, nr. 44, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, I, p. 33–34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început) –260 (primăvara).

930–931. RIC, p. 71, nr. 49, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, I, p. 32–33, Colonia Agrippinensis, emisiunile 4–5, anul 258 (primăvara–sfârşit).

932–933. RIC, p. 72, nr. 56, Roma, anii 258–259; Göbl, I, -; Fitz, p. 512, hibrid (av. Colonia Agrippinensis, emisiunea 4 anul 258, primăvara; rv. Viminacium emisiunea 6, anul 257, început; cf. Fitz p. 554, nota 365.

934. RIC, p. 79, nr. 119, Roma, anul 25 Göbl, I, p. 21–22, Roma, emisiunea 4 anii 254–256.

935. RIC, p. 79, nr. 119 a, Roma, anul 25 Göbl, I, p. 23, Roma, emisiunea 6?, an 256–257.

936. Hibridă; av. RIC, p. 79, nr. 119 a, Roma anul 256; rv. Valerian al II-lea, RI p. 119, nr. 29, Roma, anii 254–25 Göbl, I, -; Fitz, hibridă, cu av. p. 47 Roma, emisiunea 6, anii 256–257 şi r necunoscut ca atare, dar pentru care foar probabil p. 526–527, Roma, emisiuni 5–7, anii 256–258 (tip RIC, 23).

937. Hibridă; RIC, p. 80, nr. 127, Roma, an 255–256; Göbl, I, -; Fitz, p. 508, hibrid av. Antiohia, emisiunea 1, anul 254, r Antiohia, emisiunea 4, anul 256, primăvar cf. Fitz, p. 553, nota 316.

938–946. RIC, p. 80, nr. 132, Roma, anul 25 Göbl, I, p. 20–21, Roma, emisiunea 3 anul 254.

947. RIC, p. 80, nr. 135, Roma, anul 255–25 Göbl, I, p. 21–22, Roma, emisiunea 4 anii 254–256.

948. RIC, p. 80, nr. 136, Roma, anul 256–25 Göbl, I, p. 23, Roma, emisiunea 6, an 256–257.

949–953. RIC, p. 81, nr. 143, Roma, an 254–255; Göbl, I, p. 19–20, Roma emisiunea 2, anii 253–254.

954–956. RIC, p. 81, nr. 145, Roma, an 256–257; Göbl, I, p. 21–22, Roma emisiunea 4?, anii 254–256.

957. RIC, p. 81, nr. 146, Roma, anii 257–25 Göbl, I, p. 23, Roma, emisiunea 6, an 256–257.

958. RIC, p. 81, nr. 147, Roma, anii 254–25 Göbl, I, p. 20–21, Roma, emisiunea 3 anii 253–254.

959. RIC, p. 81, nr. 148, Roma, anii 255–25 Göbl, I, p. 21–22, Roma, emisiunea 4 anul 254.

960–961. RIC, p. 81, nr. 154, Roma, an 257–258; Göbl, I, p. 23, Roma emisiunea 6, anii 256–257.

962–965. RIC, p. 81, nr. 155, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

966. RIC, p. 81, nr. 157, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23–24, Roma, emisiunea 7, anii 257–258.

967–969. RIC, p. 82, nr. 158, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, p. 20–21, Roma, emisiunea 3, anii 253–254.

970–975. RIC, p. 82, nr. 159, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

976–977. RIC, p. 82, nr. 169, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256–257.

978–980. RIC, p. 82, nr. 180, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anii 253–254.

981–982. Hibridă; RIC, p. 82, nr. 170 (av.) şi 169 (rv.), Roma, anii 257–258; Göbl, 1, -.

983. RIC, p. 82, nr. 174, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

984–991. RIC, p. 82, nr. 175, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256–257.

992. RIC, p. 83, nr. 178, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

993–998. RIC, p. 83, nr. 181, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253–254.

999. RIC, p. 83, nr. 182, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

1000. RIC, p. 83, nr. 185, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21-22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

1001–1005. RIC, p. 83, nr. 186, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256–257.

1006–1012. RIC, p. 98, nr. 380, Mediolanum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260.

1013–1014. RIC, p. 99, nr. 391, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3 şi 5, anii 254–256.

1015. RIC, p. 99, nr. 395, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28–29, Viminacium, emisiunea 4, anii 254–256.

1016–1018. RIC, p. 99, nr. 397, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3 şi 5, anii 254–256.

1019. RIC, p. 99, nr. 398, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257 (început).

1020. RIC, p. 99, nr. 402, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257 (început).

1021. RIC, p. 99, nr. 403, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 4–5, anii 254–256.

1022–1025. RIC, p. 99, nr. 404, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257 (început).

1026–1039. RIC, p. 99, nr. 404, Mediolanum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260.

1040. RIC, p. 100, nr. 409, Mediolanum, anul 258; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunile 5–6, anii 254 şi 256.

1041–1043. RIC, p. 100, nr. 410, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunile 5–6, anii 254 şi 256.

1044–1045. RIC, p. 103, nr. 441, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256.

1046. RIC, p. 103, nr. 442, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 5, anul 257.

1047. RIC, p. 103, nr. 444, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 5, anul 257.

1048. RIC, p. 103, nr. 446, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 37, Samosata, emisiunea 1, anul 255 (început); Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 1, anul 255; Fitz, p. 504, Cyzic, emisiunea 1, anul 255.

1049–1055. RIC, p. 103, nr. 447, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 37–38, Samosata, emisiunile 2–4, anii 256 (primăvara) – 259 (început); Carson, p. 129–131, Samosata, emisiunile 2–4, anii 256–260; Fitz, p. 504, Cyzic, emisiunile 2–4, anii 256–260.

1056. RIC, p. 104, nr. 452, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 5, anul 257.

1057–1059. RIC, p. 104, nr. 456, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 37–38, Samosata, emisiunea 2, anul 256 (primăvara); Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 2, anii

256–257; Fitz, p. 504, Cyzic, emisiunea 2, anii 256–257.

1060–1061. RIC, p. 158, nr. 314, Roma, anii 260–268; Göbl, 1, p. 34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

Salonina

1062–1063. RIC, p. 108, nr. 5, Lugdunum, anul 258; Göbl, 1, p. 34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

1064. RIC, p. 108, nr. 6, Lugdunum, anul 257–258; Göbl, 1, p. 34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

1065–1070. RIC, p. 108, nr. 7, Lugdunum, anul 257–258; Göbl, 1, p. 30–33, Colonia Agrippinensis, emisiunile 1–5, anii 257–258.

1071–1074. RIC, p. 108, nr. 8, Lugdunum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

1075. RIC, p. 109, nr. 9, Lugdunum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 30–33, Colonia Agrippinensis, emisiunile 1–5, anii 257–258.

1076–1095. RIC, p. 111, nr. 26, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259 (început)–260 (primăvara).

1096–1156. RIC, p. 111, nr. 29, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 20–22, Roma, emisiunile 3–4, anii 253–256.

1157–1158. RIC, p. 111, nr. 31, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254–256.

1159–1164. RIC, p. 112, nr. 39, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256.

1165–1171. RIC, p. 112, nr. 59, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 22–24, Roma, emisiunile 5–7, anii 256–258.

1172. RIC, p. 114, nr. 61, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 29–30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257 (început).

1173. RIC, p. 114, nr. 63, Asia, anii 255–258; Göbl, 1, p. 37–38, Samosata, emisiunile 2–3, anii 256 (primăvara)–258 (toamna).

1174. RIC, p. 115, nr. 67, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, anul 259 (început); Carson, p. 131, Cyzic, emisiunea 4, anii 259–260.

1175–1178. RIC, p. 193, nr. 21, Roma, anii 260–268; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256.

1179. RIC, p. 193, nr. 68, Mediolanum, anii 260–268; Göbl, 1, -; sfârşitul domniei lui Valerian I şi Gallienus asociaţi sau anul 260, cf. E. Besly, R. Bland, *Cunetio*, p. 26.

Valerian al II-lea

1180–1187. RIC, p. 116, nr. 3, Lugdunum, anul 255; Göbl, 1, p. 30–32, Colonia Agrippinensis, emisiunile 1–4, anii 257–258.

1188–1190. RIC, p. 117, nr. 9, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 5, anul 258.

1191–1193. RIC, p. 118, nr. 19, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256.

1194–1197. RIC, p. 118, nr. 20, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, p. 23–24, Roma, emisiunile 6–7, anii 256–258.

1198–1200. RIC, p. 118, nr. 24, Roma, anii 256–259; Göbl, 1, p. 24–26, Roma, emisiunile 8–10, anii 258–260 (mijloc).

1201. RIC, p. 119, nr. 29, Roma, anii 253–255; Göbl, 1, p. 22–23, Roma, emisiunile 5–6, anii 256 (primăvara)–257 (primăvara).

1202. RIC, p. 121, nr. 46, Antiohia, anii 254–255; Göbl, 1, p. 37–38, Samosata, emisiunea 2, anul 256 (primăvara); Carson, p. 129, Cyzic, emisiunea 2, anii 256–257.

1203. RIC, p. 122, nr. 54, Antiohia, anul 255; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256.

Saloninus

1204–1205. RIC, p. 124, nr. 9, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

1206–1208. RIC, p. 124, nr. 9, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260.

1209. RIC, p. 126, nr. 26, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 24–26, Roma, emisiunile 9–10, anii 258 (toamna)–260 (mijloc).

ANEXA 2

Cronologia pieselor ultimilor emitenți în tezaurele monetare norico-pannonice din deceniile șase-șapte ale secolului al III-lea p.Chr.

Noricum

1. **Hochneukirchen**: Salonina, 1 ex.: RIC, p. 115, nr. 67, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, începutul anului 259; Saloninus, 1 ex.: RIC, p. 124, nr. 9, Lugdunum, anul 256: Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); cf. Fitz, p. 525, tabelul IV, a/2 și p. 541, tabelul IV, e/2.

Pannonia Superior

2. **Apetlon**: Valerian I, 2 ex.: RIC, p. 45, nr. 83, Roma, anul 257; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anul 258 (toamna)–259 (sfârșit); Gallienus, 1 ex.: RIC, p. 98, nr. 380, Mediolanum, anii 258-259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; 2 ex., RIC, p. 99, nr. 405, Mediolanum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; 1 ex., RIC, p. 79, nr. 114 a, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260 și rv. Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256; Saloninus: 1 ex., RIC, p. 126, nr. 26, Roma, anul 256; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârșit) și p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); 2 ex., RIC, p. 126, nr. 27, Roma, anul 256; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârșit) și p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); Dryantilla: 1 ex., Carnuntum, anul 259 (vezi și nota 37); cf. Fitz, p. 428–429, tabelul IV, C/1–2, p. 496-497, tabelul IV, T/1–2, p. 512–513, tabelul IV, X/1–2 și, de asemenea, p. 554, nota 366, precum și p. 536–537, tabelul IV, d/1–2 respectiv p. 558–559, tabelul V, A/1–2.
3. **Berndorf**: Dryantilla, 1 ex., Carnuntum, sfârșitul anului 259; cf. Fitz, p. 560, tabelul V, A/3.
4. **Gérgetteg**: Valerian I: 1 ex., RIC, p. 44, nr. 69, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 21–25, Roma, emisiunile 4–9, anii 254–259 (sfârșit) și rv. Göbl, 1, p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); Gallienus: 2 ex., Coh^2, V, p. 311, nr. 743; RIC, -; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anii 253 (sfârșit)–254 (primăvara) și rv. Göbl, 1, p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); cf. Fitz, p. 514, tabelul IV, X/3 și p. 552, nota 307; Salonina: 2 ex., RIC, p. 115, nr. 67, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, anul 259 (început); Saloninus: 1 ex., RIC, p. 126, nr. 26, Roma, anul 256; Göbl, 1, p. 25–26, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârșit) și p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); 1 ex., RIC, p. 127, nr. 36, Asia (Antiohia), anul 256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 3–4, anii 258–259 (început); cf. Fitz, p. 454, tabelul IV, i/3 și p. 548, nota 140 (Valerian I); p. 514, tabelul IV, X/3 și p. 552, nota 307 (Gallienus); p. 526, tabelul IV, a/3 (Salonina); p. 538, tabelul IV, d/3 (Saloninus). În structura tezaurului au fost integrate cele 20 monede bătute de Gallienus pentru Salonina, tip Coh^1, nr. 50, 87 și 97, a căror repartizare numerică precisă nu este precizată de primul editor al tezaurului (nota 39), nici una dintre acestea nedepășind însă anul 259 (Fitz, p. 174).
5. **Kabhegy**: Gallienus, 1 ex.: Coh^2, V, p. 457, nr. 1206; RIC, p. 72, nr. 54, Roma, anii 258–259; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); Valerian al II-lea, 1 ex.: RIC, p. 117, nr. 10, Lugdunum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); cf. Fitz, p. 498, tabelul IV, T/3 și p. 534, tabelul IV, c/3.
6. **Korong**: Valerian I: 1 ex., Coh^2, V, p. 306, nr. 89; RIC, -; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârșit); Mariniana: 5 ex., Coh^2, V, p. 342, nr. 5; RIC, p. 64, nr. 4, Roma, anul 257;

Göbl, 1, p. 24-25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârşit) şi p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); Salonina: 1 ex., Coh[1], nr. 67 (*non vidi*); Coh[2], V, p. 507, nr. 103; RIC, p. 115, nr. 67, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, anul 259 (început); cf. Fitz, p. 431, tabelul IV, C/4 (Valerian I), p. 463, tabelul IV, K/4 (Mariniana) şi p. 527, tabelul IV, a/4.

7. **Podvornica**: Valerian I: 1 ex., Coh[2], V, p. 302, nr. 49; RIC, p. 45, nr. 83, Roma, anul 257; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârşit); Gallienus, 2 ex.: Coh[2], V, p. 452, nr. 1149; RIC, p. 99, nr. 405, Mediolanum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; 1 ex., Coh[2], V, p. 419, nr. 804; RIC, p. 79, nr. 120, Roma, anul 256; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate) şi rv. Göbl, 1, p. 21–23, emisiunile 4–6, anii 254 (toamna)–257 (primăvara); Saloninus: 1 ex., Coh[2], V, p. 524, nr. 61; RIC, p. 124, nr. 10, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; 1 ex., Coh[2], V, p. 524, nr. 63; RIC, p. 126, nr. 28, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârşit) şi p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); cf. Fitz, p. 431, tabelul IV, C/4 (Valerian I); p. 499, tabelul IV, T/4, p. 515, tabelul IV, X/4 şi p. 554, nota 356 (Gallienus) respectiv p. 539, tabelul IV, d/4 şi p. 543, tabelul e/4 (Saloninus).
8. **Dunadülö**: Valerian I: 1 ex., RIC, p. 46, nr. 91, Roma, anul 258; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; Salonina, 1 ex., RIC, p. 115, nr. 67, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, anul 259 (început); cf. Fitz, p. 447, tabelul IV, G/4 şi p. 547, nota 111 (Valerian I) respectiv p. 527, tabelul IV, a/4 (Salonina).
9. **Felsötengelic**: Valerian I: 1 ex., RIC, p. 39, nr. 13, Roma, anii 258–259; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); 1 ex., piesă hibridă, cu av. RIC, p. 47, nr. 107, Roma, anul 257 şi rv. RIC, p. 46, nr. 99, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate) şi rv. Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara); cf. Fitz, p. 458, tabelul IV, J/3 şi p. 548, nota 155.
10. **Kistormás**: Valerian I: 1 ex., Coh[2], V, p. 306, nr. 89; RIC, -; Göbl, 1, p. 24–25, Roma, emisiunea 9, anii 258 (toamna)–259 (sfârşit); Valerian al II-lea: 1 ex., RIC, p. 119, nr. 25, Roma, anul 257; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 22–24, Roma, emisiunile 5–7, anii 256 (primăvara)–258 (vara) şi rv. Göbl, 1, p. 24–26, emisiunile 8–10, anii 258 (vara)–260 (prima jumătate); cf. Fitz, p. 431, tabelul IV, C/4 (Valerian I); p. 539, tabelul IV, d/4 şi p. 555, nota 413 (Valerian al II-lea).
11. **Szakcs**: Valerian I: 1 ex., Coh[2], V, p. 540, nr. 5; RIC, p. 39, nr. 13, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); Salonina: 1 ex., Coh[2], V, p. 501, nr. 50; RIC, p. 108, nr. 6, Lugdunum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 33, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara); cf. Fitz, p. 447, tabelul IV, G/4 (Valerian I) şi p. 523, tabelul IV, Z/4 (Salonina).
12. **Szalacska IV**: Valerian I: 1 ex., RIC, p. 44, nr. 69, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Göbl, 1, p. 21–25, Roma, emisiunile 4–9, anii 254 (toamna)–259 (sfârşit) şi rv. Göbl, 1, p. 26, Roma, emisiunea 10, anul 260 (prima jumătate); Gallienus: 1 ex., RIC, p. 99, nr. 405, Mediolanum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; Salonina: 1 ex., RIC, p. 115, nr. 67, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 4, anul 259 (început); Saloninus: 5 ex., RIC, p. 124, nr. 10, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260; cf. Fitz, p. 454–455, tabelul IV, I/3–4 şi p. 548, nota 143 (Valerian I); p. 499, tabelul IV, T/4 (Gallienus); p. 527, tabelul IV, a/4 (Salonina) şi p. 543, tabelul IV, e/4 (Saloninus).

ANEXA 3

. Alba Iulia – descoperiri izolate. Cronologia emisiunilor din perioada 253–268 (nr. de ordine după Iudita Winkler, ActaMN, 2, 1965, p. 250, nr. 880-970)

Valerian I

880. Coh², V, p. 307, nr. 105; RIC, p. 46, nr. 98, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 3, anul 254.

881–885. Coh², V, p. 303, nr. 53; RIC, p. 45, nr. 87, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21 şi p. 23–24, Roma, emisiunile 4, 6, 7, anii 254–258.

886. Coh², V, p. 306, nr. 83; RIC, p. 45, nr. 82, Roma, anul 255; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunile 2–3, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara–toamna).

887. Coh², V, p. 306, nr. 94; RIC, p. 46, nr. 92, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunile 2–3, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara–toamna).

888. Coh², V, p. 316, nr. 197; RIC, p. 47, nr. 121, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 2, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara).

889–890. Coh²; V, p. 319, nr. 230; RIC, p. 48, nr. 125, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254 (primăvara–toamna).

891. Coh², V, p. 311, nr. 152; RIC, p. 60, nr. 285, Antiohia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 37–38, Samosata, emisiunile 2–4, anii 256 (primăvara)–259 (început).

892. Coh², V, p. 312, nr. 155; RIC, p. 55, nr. 219, Mediolanum, anii 254–255; Göbl, 1, p. 35, Antiohia, emisiunile 1–2, anul 254 (început–primăvara).

893–901. Coh², V, p. 300, nr. 17; RIC, p. 44, nr. 72, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara).

902. Coh², V, p. 315, nr. 183; RIC, p. 47, nr. 117, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 (toamna)–257 (primăvara).

903. Coh², V, p. 316, nr. 189; RIC, p. 60, nr. 287, Antiohia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunea 2, anul 256 (primăvara).

904. Coh², V, p. 318, nr. 221; RIC, p. 48, nr. 127, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254 (primăvara–toamna).

905. Coh², V, p. 318, nr. 224; RIC, p. 48, nr. 128, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara).

906–908. Coh², V, p. 304, nr. 65; RIC, p. 45, nr. 89, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254 (primăvara–toamna).

909. Coh², V, p. 302, nr. 44; RIC, p. 56, nr. 236, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28, Viminacium, emisiunea 3, anul 254 (început–primăvara).

910. Coh², V, p. 321, nr. 253; RIC, p. 58, nr. 264, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 27, Viminacium, emisiunea 1, anul 253 (ultima parte).

911–914. Coh², V, p. 310, nr. 135; RIC, p. 47, nr. 106?, Roma, anul 257; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 7?, anul 257 (mijloc)–258 (începutul verii).

915. Coh², V, p. 311, nr. 143; RIC, p. 39, Lugdunum, anul 258; Göbl, 1, p. 31, Colonia Agrippinensis, emisiunea 2, anul 257.

916. Coh², V, p. 299, nr. 8; RIC, p. 54, nr. 210, Viminacium, anii 254–255; Göbl, 1, p. 35, Antiohia, emisiunea 2, anul 254 (primăvara).

917. Lipsă.

Gallienus

918. Coh², V, p. 464, nr. 1272; RIC, p. 83, nr. 186 (var.), Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 (toamna)–257 (primăvara).

919–920. Coh², V, p. 465, nr. 1288; RIC, p. 91, nr. 301, Viminacium, anul 254; Göbl, 1, p. 35, Antiohia, emisiunea 2, anul 254 (primăvara).

921. Coh², V, p. 466, nr. 1310; RIC, p. 104, nr. 456, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunile 2–5, anii 256 (primăvara)–259 (primăvara).

922. Coh², V, p. 395, nr. 567; RIC, p. 103, nr. 443, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256 (primăvara).

923. Coh², V, p. 453, nr. 1162; RIC, p. 82, nr. 175, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 (toamna)–257 (început).

924. Coh², V, p. 456, nr. 1198; RIC, p. 83, nr. 178, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 22, Roma, emisiunea 4, anul 255 (sfârşit).

925. Coh², V, p. 432, nr. 940; RIC, p. 99, nr. 397, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 28, Viminacium, emisiunea 3, anul 254 (început–primăvara) şi p. 29, Viminacium, emisiunile 4–5, anii 254 (primăvara)–256 (toamna).

926. Coh², V, p. 375, nr. 306; RIC, p. 98, nr. 382, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 30, Viminacium, emisiunea 6, anul 257 (început).

927. Coh², V, p. 375, nr. 308; RIC, -; Göbl, 1, p. 32–33, Colonia Agrippinensis, emisiunile 4–5, anul 258.

928. Coh², V, p. 375, nr. 310; RIC, -; Göbl, 1, p. 32, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, anul 258.

929. Coh², V, p. 465, nr. 1289; RIC, p. 100, nr. 410, anii 257–258; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunile 4–5, anii 254 (primăvara)–256 (primăvara).

930. Coh², V, p. 454, nr. 1181; RIC, p. 72, nr. 51, Roma, anii 258–259; Göbl, 1, p. 32–33, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, anul 258.

931. Coh², V, p. 455, nr. 1189; RIC, p. 82, nr. 177, Roma, anii 257-258; Göbl, 1, -; piesă hibridă, cu av. Roma, emisiunea 7, anii 257 (mijloc)–258 (vara) şi rv. Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara); cf. Fitz, p. 554, nota 355.

932. Coh², V, p. 357, nr. 98; RIC, p. 180, nr. 560, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 23, Mediolanum, emisiunea 7, faza a 3-a, anii 266 (început)–267 (mijloc).

933–935. Coh², V, p. 359, nr. 123; RIC, p. 80, nr. 130 (var.), Roma, anii 253–254; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 2, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara).

936. Coh², V, p. 365, nr. 195; RIC, p. 80, nr. 135, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara).

937. Coh², V, p. 379, nr. 351; RIC, p. 81, nr. 143, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunile 2–3, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara–toamna).

938. Coh², V, p. 386, nr. 440; RIC, p. 103, nr. 441, Asia, anii 256–257; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256 (primăvara).

939. Coh², V, p. 395, nr. 571; RIC, p. 81, nr. 148, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anul 255 (început).

940–941. Coh², V, p. 414, nr. 754; RIC, p. 81, nr. 155, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 2, anii 253 (sfârşit)–254 (primăvara).

942–943. Coh², V, p. 417, nr. 792; RIC, p. 103, nr. 447, Asia, anii 255–256; Göbl, 1, p. 38, Samosata, emisiunile 2–5, anii 256 (primăvara)–259 (primăvara).

944. Coh², V, p. 428, nr. 887; RIC, p. 82, nr. 161, Roma, anii 254–255; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 3, anul 254 (primăvara–toamna).

945. Coh², V, p. 437, nr. 990; RIC, p. 99, nr. 403, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28–29, Viminacium, emisiunile 3–4, anii 254 (început)–256 (primăvara).

946. Coh², V, p. 446, nr. 1075; RIC, p. 157, nr. 299, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 25–26, Siscia, fazele 9–10, anii 267 (sfârşit)–268 (început) şi 12, anul 268 (început).

947. Coh², V, p. 350, nr. 24; RIC, p. 144, nr. 159, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 20, Mediolanum, emisiunea 4, faza 2, anii 263 (mijloc)–264 (început) sau p. 24, Siscia, perioada 2, faza 5, anii 264 (primăvara)–266 (sfârşit).

948–953. Neprecizate.

Valerian al II-lea

954. Coh², V, p. 50, nr. 26 (Saloninus); RIC, p. 116, nr. 3, Lugdunum, anul 255; Göbl, 1, p. 31, Colonia Agrippinensis, emisiunile 1–4, anii 257–258.

955. Coh², V, p. 522, nr. 45 (Saloninus); RIC, p. 118, nr. 19, Roma, anii 254–255 (Valerian al II-lea); Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256 (primăvara–toamna).

Saloninus

956. Coh², V, p. 524, nr. 61; RIC, p. 124, nr. 10, Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260.

957. Coh², V, p. 524, nr. 62; RIC, p. 124, nr. 10 (var.), Lugdunum, anul 256; Göbl, 1, p. 34, Mediolanum, emisiunea 1, anii 259–260.

958. Coh², V, p. 526, nr. 81; RIC, p. 118, nr. 23, Roma, anii 254–255 (Valerian al II-lea); Göbl, 1, p. 22–23, Roma, emisiunile 5–7, anii 256 (primăvara)–258 (vara).

Salonina

959. Coh², V, p. 502, nr. 58; RIC, p. 111, nr. 28, Roma, anul 254; Göbl, 1, p. 28, Viminacium?, emisiunea 3?, anul 254 (primele luni) şi p. 29, Viminacium, emisiunea 4, anii 254–256.

960–961. Coh², V, p. 503, nr. 61; RIC, p. 112, nr. 40, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254 (primăvara–toamna) şi p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 (toamna)–256 (primăvara).

962–963. Coh², V, p. 505, nr. 84; RIC, p. 114, nr. 59, Mediolanum, anii 257–258; Göbl, 1, p. 22, Roma, emisiunea 5, anul 256 (primăvara–toamna), p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 (toamna)–257 (primăvara) şi emisiunea 7, anii 257 (mijloc)–258 (vara).

964. Coh², V, p. 504, nr. 78; RIC, -; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 5, anul 256 (primăvara–toamna).

965–966. Coh², V, p. 501, nr. 50; RIC, p. 508, nr. 6, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 34, Colonia Agrippinensis, emisiunea 6, anii 259 (început)–260 (primăvara).

967–969. Coh², V, p. 502, nr. 60; RIC, p. 111, nr. 29, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 20–21, Roma, emisiunile 3–4, anii 254 (primăvara)–256 (primăvara); RIC, p. 114, nr. 64, Asia, anii 258–259; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 4, anul 256; RIC, p. 193, nr. 13, Roma, anii 260–268 (în exergă Q); Göbl, 2, p. 26, Siscia, perioada III, fazele 10/1, 11/1, 12/1, anul 268 (început); RIC, p. 199, nr. 76, Siscia, anii 260–268 (în exergă *); Göbl, 2, p. 26, Siscia, perioada III, faza 10, anul 268 (început).

970. Monedă neidentificabilă.

971. RIC, p. 114, nr. 58, Mediolanum, anii 256–257; Göbl, 1, p. 29, Viminacium, emisiunea 4, anii 254–256 (pentru ultima piesă, vezi R. Ardevan, ActaMP, 19, 1993, p. 108, nr. 7).

ANEXA 4

Situaţia descoperirilor monetare izolate aparţinând perioadei 253–268 în cele mai importante centre ale Daciei romane

1. **Cluj-Napoca**, jud. Cluj: Gallienus 1 ex.: RIC, p. 90, nr. 288, Viminacium (şi nu Mediolanum, cum eronat afirmau editorii piesei), anii 253–254; Göbl, 1, p. 35, Antiohia, emisiunea 1, anul 254; E. Chirilă, I. Chifor, ActaMP, 2, 1978, p. 54, nr. 34.

2. **Corabia**, jud. Olt: Valerian I 1 ex.: RIC, p. 47, nr. 106, Roma, anul 257; Gallienus : Salonina 1 ex.: RIC, p. 111, nr. 29, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 20, Roma, emisiunea 3, anul 254; Gallienus 22 ex.: RIC, p. 136, nr. 63, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 13, Roma, emisiunea 12, anul 261; RIC, p. 144, nr. 157, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 15, a doua jumătate a anului 265; RIC, p. 144, nr. 159, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 14, Roma, emisiunea 13, anii 262 (primăvara)–263 (mijloc); RIC, p. 145, nr. 166, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 (mijloc)–268 (început); RIC, p. 149, nr. 207, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 (mijloc)–268 (primăvara), 2 ex.; RIC, p. 150, nr. 224, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 (mijloc)–268 (primăvara); RIC, p. 151, nr. 227, Roma, anii 260–268; Göbl, 2,

p. 26, Siscia, faza 12, perioada III, anul 268; RIC, p. 173, nr. 483, Mediolanum, anii 260–268; Göbl, 2, p. 22, Mediolanum, emisiunea 6, anii 265 (mijloc)–266 (început); RIC, p. 181, nr. 572, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 25–26, Siscia, fazele 9–15, anii 267 (sfârşit)–268 (primăvara); RIC, p. 182, nr. 581, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 26, Siscia, emisiunile 10–14, prima jumătate a anului 268; RIC, p. 183, nr. 585, Siscia, anii 260-268; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 15, a doua jumătate a anului 265, 2 ex.; Çanakkale, nr. 120, Roma, anul 266; RIC, p. 185, nr. 607, Asia, anul 267; Göbl, 2, p. 29, Antiohia, emisiunea 10, anul 266?; Gallienus 7 ex., fără catalog; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 70–71, nr. 17–34, p. 88, nr. 1–5 şi 12 (1997), 1998, p. 43, nr. 63.

3. **Gherla**, jud. Cluj: Gallienus 1 ex., fără catalog; E. Chirilă, I. Cristofor, StComSibiu, 19, 1975, p. 48, nr. 65; R. Ardevan, EphNap, 3, 1993, p. 119.
4. **Mehadia**, jud. Caraş-Severin: Valerian I: Mariniana 1 ex. (RIC, p. 64, nr. 3, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 28, Roma, emisiunile 3–4, anii 254–256); Provincia Dacia: Valerian I 1 ex., anul VIII (Pick, I, 1, p. 19, nr. 61); Viminacium: Valerian I 1 ex. (Pick, I, 1, p. 19, nr. 61?, trimiterea la catalog fiind din păcate eronată); Gallienus 4 ex. (Coh^2, V, p. 432, nr. 932; RIC, p. 155, nr. 274 a, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 14, Roma, emisiunea 13, anii 262 primăvara–263 mijloc şi p. 16, Roma, emisiunea 16, anii 266 început–267 mijloc; 3 ex. fără catalog); B. Mitrea, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 410, nr. 35; M. Macrea, N. Gudea, I. Moţu, *Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia*, Bucureşti, 1993, p. 115 şi 134.
5. **Moigrad-Porolissum**, com. Mirşid, jud. Sălaj: Valerian I 1 ex., Gallienus 1 ex., Gallienus: Salonina 1 ex., din păcate fără posibilitatea unei mai precise identificări; N. Gudea, ActaMP, 13, 1989, p. 821; E. Chirilă, ActaMP, 14–15, 1990–1991, p. 160, tabelul I şi p. 161, tabelul II.
6. **Orşova**, jud. Mehedinţi: Valerian I 2 ex. (RIC, p. 57, nr. 247?, Mediolanum, anul 257; Göbl, 1, p. 28, Viminacium, emisiunea 3, prima parte a anului 254, şi p. 28–29, Viminacium, emisiunea 4, anii 254–primăvara–256 primăvara, 1 ex. fără catalog; Provincia Dacia: Valerian I 3 ex. (anii VIII, VIIII, X), Viminacium: Valerian I 1 ex. (anul XIV), Provincia Dacia: Herennius Etruscus şi Valerian I 10 ex. (anii 249–257), Gallienus: Salonina 1 ex. (RIC, p. 112, nr. 36, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 25, Roma, emisiunea 9, anii 258 toamna–259 sfârşit şi p. 25, Roma, emisiunea 10, prima jumătate a anului 260), Gallienus 3 ex. (Coh^2, V, p. 385, nr. 423; RIC, p. 150, nr. 226, Roma, anii 260–268 sau p. 173, nr. 489, Mediolanum, anii 260-268; Göbl, 2, p. 14, Roma, emisiunea 13, anii 262 primăvara–263 mijloc sau p. 20, Mediolanum, emisiunea 4, fazele 1–2, anii 262, mijloc–264 început; Coh^2, V, p. 439, nr. 1008; RIC, p. 183, nr. 585, Siscia, nedatată; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 15, a doua jumătate a anului 265; 1 ex. fără catalog; I. Berkeszi, *DélmÉreml*, p. 30; E. Chirilă, N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 715, nr. 19–20; E. Chirilă, I. Stratan, StComSibiu, 19, 1975, p. 83, nr. 37; Maria Chiţescu, Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 170, I, A, 1–2 şi B, 5 şi p. 172, nr. 40–41.
7. **Sarmizegetusa**, jud. Hunedoara: Valerian I 1 ex. (RIC, p. 55, nr. 216, Mediolanum, anul 256; Göbl, 1, p. 36, Antiohia, emisiunea 3, anul 254, sfârşit), Gallienus: Salonina 1 ex. (RIC, p. 111, nr. 33, Roma, anii 256–257; piesă hibridă, cu av. Roma, emisiunile 5–7, şi rv. Viminacium, emisiunea 5, primăvara–toamna anului 256, cf. Fitz, p. 526, tabelul IV, a/3, p. 555, nota 395 şi II, p. 849; vezi, de asemenea, Göbl, 1, p. 22–25, Roma, emisiunile 5–10, anii 254 primăvara–260 sfârşit şi p. 29, Viminacium, emisiunea 5, primăvara–toamna anului 256); Provincia Dacia: Gallienus 2 ex., anul X; Gallienus? 1 ex., fără catalog; Iudita Winkler, Sargetia, 11–12, 1974-1975, p. 127–128, nr. 277–279, 323 şi 328.

8. **Turda**, jud. Cluj: Valerian I 3 ex. (1 ex. Coh², V, p. 319, nr. 231; RIC, p. 48, nr. 126, Roma, anii 255–256; Göbl, 1, p. 21, Roma, emisiunea 4, anii 254 toamna–256 început sau p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 toamna–257 început; 1 ex. a fost atribuit cronat lui Valerian al II-lea, tip Coh², V, p. 540, nr. 9; RIC, p. 39, nr. 19, Lugdunum, anii 258–259; Göbl, 1, p. 32–33, Colonia Agrippinensis, emisiunile 4–5, anul 258, ambele în colecţia Muzeului din Turda; Coh², V, p. 318, nr. 215; RIC, p. 48, nr. 123, Roma, anul 253; Göbl, 1, p. 19–20, Roma, emisiunea 2, anul 254, primăvară–toamnă sau Coh², V, p. 318, nr. 224; RIC, p. 48, nr. 128, Roma, anii 256–257; Göbl, 1, p. 21–22, Roma, emisiunea 4, anii 254 toamna–256 primăvara, în colecţia I. Téglás); Provincia Dacia: Valerian I 1 ex. (Pick, I, 1, p. 19, nr. 61, anul VIII, în colecţia Muzeului din Turda); Gallienus 3 ex. (Coh², V, p. 351, nr. 38; RIC, p. 144, nr. 160, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 15, a doua jumătate a anului 265, 1 ex. deteriorat, toate în colecţia Muzeului din Turda; Coh¹, nr. 54; Coh², V, p. 428, nr. 896; RIC, p. 70, nr. 29, Lugdunum, anul 259; Göbl, 1, p. 32, Colonia Agrippinensis, emisiunea 4, faza timpurie, anul 258, primăvară–toamnă; Coh¹, nr. 55; Coh², V, p. 429, nr. 902; RIC, p. 103, nr. 448, Asia, anii 253–254; Göbl, 1, p. 37, Samosata, emisiunea 1, anul 255, început sau Coh¹, nr. 56; Coh², V, p. 354, nr. 64; RIC, p. 80, nr. 126, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256 toamna–257 primăvara, în colecţia J. Kemeny); de asemenea, fără identificări mai precise, Valerian I 1 ex., Valerian I: Mariniana 1 ex., Gallienus 7 ex., Gallienus: Salonina 2 ex., în colecţia I. Botár, fără certitudinea provenienţei lor exclusiv de pe teritoriul localităţii şi fără posibilitatea unor circumscrieri cronologice mai exacte; Iudita Winkler, Ana Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 42, nr. 273; p. 62, nr. 338; p. 69, pl. 9; p. 83, nr. 227–230; p. 86, nr. 284; R. Ardevan, A.A. Russu, ActaMP, 3, 1979, p. 405–406; M. Bărbulescu, Potaissa, 2, 1980, p. 165.

9. **Drobeta–Turnu Severin**, jud. Mehedinţi: Valerian I 2 ex. (RIC, p. 48, nr. 128, Roma, anii 256–257; RIC, p. 50, nr. 156–157, Roma, anii 255–256), Provincia Dacia: Valerian I 2 ex. (1 anul VIII, 1 neprecizat), Gallienus: Salonina 1 ex. (RIC, p. 109, nr. 9, Roma, anii 257–258; Göbl, 1, p. 31, Colonia Agrippinensis, emisiunea 1, a doua jumătate a anului 257), Gallienus 25 ex. (Coh², V, p. 464, nr. 1289; RIC, p. 166, nr. 410, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 19, Mediolanum, emisiunea 3, anii 260 toamna–262 primăvara; Coh², V, p. 363, nr. 167; RIC, p. 146, nr. 181, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 primăvara–268 început; RIC, p. 136, nr. 63, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 13, Roma, emisiunea 12, anul 261; RIC, p. 145, nr. 166, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 mijloc–268 început; RIC, p. 146, nr. 180, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 mijloc–268 început; RIC, p. 146, nr. 181, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 mijloc–268 început, 2 ex.; RIC, p. 148, nr. 204, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 20, Roma, emisiunea 4, anii 262 mijloc–264 început; RIC, p. 148, nr. 208, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 18, Mediolanum, emisiunea 3, anii 261 început–262 primăvara şi p. 20, Mediolanum, emisiunea 4, anii 262 mijloc–263 mijloc; RIC, p. 150, nr. 227, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 26, Siscia, faza 12, perioada III, anul 268; RIC, p. 152, nr. 245, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 mijloc–268 primăvara; RIC, p. 152, nr. 249, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 16, Roma, emisiunea 16, anii 266 început–267 mijloc, 2 ex.; RIC, p. 155, nr. 274 a, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 22, emisiunea 7, Mediolanum, anii 266 început–267 mijloc; RIC, p. 155, nr. 281, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 17, Roma, emisiunea 17, anii 267 mijloc–268 început; RIC, p. 173, nr. 489, Mediolanum, anii 260–268; Göbl,

2, p. 20, Mediolanum, emisiunea 4, anii 262 mijloc–264 început; RIC, p. 182, nr. 580, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 26, Siscia, faza 14, anul 268 primăvara; RIC, p. 182, nr. 581, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 26, Siscia, emisiunile 10–14, prima jumătate a anului 268; RIC, p. 183, nr. 585, Siscia, anii 260–268; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 15, a doua jumătate a anului 265, 2 ex.), Gallienus: Salonina 1 ex. (RIC, p. 194, nr. 25, Roma, anii 260–268; Göbl, 2, p. 15, Roma, emisiunea 14?, anii 263 toamna–264 sfârşit), Gallienus 1 ex. fără catalog, Gallienus: Salonina 1 ex. fără catalog; I. Stângă, *Viaţa economică la Drobeta în sec. II–VI p.Chr.*, Bucureşti, 1998, p. 146–147, nr. 61–84 şi p. 161, nr. 112–115.

NOTE

[1] Tema a constituit obiectul unei comunicări pentru care vezi, într-o formă preliminară, E. Petac, *Al XV-lea Simpozion Naţional de Numismatică al Societăţii Numismatice Române, Alexandria, 12–14 mai 1998. Rezumatele comunicărilor*, Alexandria, 1998, p. 22–24.

[2] I. Berciu şi Al. Popa semnalau într-o informare preliminară, Apulum, 5, 1964, p. 179, descoperirea, la Alba Iulia, a unui tezaur alcătuit din 1213 monede ce se eşalonau între anii 170–269 p.Chr., cifră preluată, în chip firesc, de B. Mitrea, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 378, nr. 37, şi Iudita Winkler, ActaMN, 2, 1965, p. 233. Câţiva ani mai târziu, autoarea menţionată avea să revină cu precizarea că este, de fapt, vorba despre 1219 piese, ultima dintre ele datată în anul 268 (Iudita Winkler, în *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 166, E 164); pentru comentarii legate de această situaţie, vezi Gh. Poenaru-Bordea, SCN, 6, 1975, p. 102, nota 79.

[3] Viorica Pavel, Apulum, 14, 1976, p. 73–98.

[4] Alba Iulia I (1967): E. Finaly, EME, 4, 1872, p. 24–40; C. Găzdac, EphNap, 6, 1996, p. 135–151. Alba Iulia II (1902): B. Cserni, ATÉ, 12, 1903, p. 94; Iudita Winkler, Apulum, 9, 1971, p. 359–368. Alba Iulia III (1907): B. Cserni, ATÉ, 14, 1908, p. 44; D. Protase, SCN, 2, 1958, p. 254, nota 1, nr. 1; idem, *Congresso Internazionale di Numismatica, Roma, 11–16 settembre 1961, Atti*, II, Roma, 1965, tabelul de după p. 432, s.v. Alba Iulia.

[5] Amintim aici datarea foarte largă a pieselor considerate a fi cele mai recente din depozit: nr. crt. 1060–1061, Gallienus, RIC, p. 158, nr. 314, Roma; nr. crt. 1175–1178, Salonina, RIC, p. 193, nr. 21 şi nr. crt. 1179, Salonina, RIC, p. 198, nr. 68, Mediolanum, toate emise, potrivit determinatorului utilizat, între anii 260–268; vezi Viorica Pavel, *op.cit.*, p. 93 şi 96. Aceste date au fost preluate ca atare în lucrările recente ale Vioricăi Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană şi postromană*, Cluj-Napoca, 2000, p. 20–21, nr. 5 şi C. Găzdac, *Circulaţia monetară în Dacia şi provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, Cluj-Napoca, 2002, I, p. 160, s.v. şi II, p. 486–487, s.v.

[6] Pentru identificarea atelierelor monetare romane aflate în activitate în vremea domniei lui Valerian I şi Gallienus asociaţi, vezi P.H. Webb, *Roman Imperial Coinage*, Londra, 1927, p. 38–128; A. Alföldi, Berytus, 4, 1937, 2, p. 41–68; R. Göbl, NZ, 74, 1951, p. 8–45; R.A.G. Carson, Berytus, 17, 1968, p. 123–143; P. Bastien, H. Huvelin, RN[6], 11, 1969, p. 235; J.-P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969, p. 204–214; Sylvie de Roquefeuil, RN[6], 12, 1970, p. 117 şi 122; K.J.J. Elks, NC[7], 15, 1975, p. 91–109; M. Christol, în *Armées et Fiscalité dans le Monde Antique*, Paris, 1977, p. 235–277; E. Besly, R. Bland, *The Cunetio Treasure. Roman Coinage of the Third Century A.D.*, Londra, 1983, p. 24–38.

[7] Viorica Pavel, *op.cit.*, p. 79–80, unde „cu privire la data îngropării tezaurului...putem considera că a fost ascuns între anii 260–268 sau mai probabil după 268", cauzele urmând a fi căutate în „frământările acestei epoci...atacurile populaţiilor din afară...ale dacilor liberi aliaţi cu alte neamuri...aceleaşi cauze care au împins pe împăratul Aurelian să sacrifice Dacia"; o opinie diferită la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 98, şi acelaşi, SCN, 12 (1997), 1998, p. 66, nota 184. Vezi, de asemenea, Viorica Suciu, *op.cit.*, p. 145 şi mai ales p. 146, unde, deşi apreciază corect că „prezenţa

unui mare număr de piese din perioada domniei asociate a lui Valerian I şi Gallienus ne sugerează faptul că *omissio Daciae* în urma unui atac puternic care să se abată şi asupra Apulumului ar fi greu de conceput înainte de îngroparea depozitului", pune această din urmă situaţie pe seama „neliniştii create de atacurile goto–herule la Dunăre din anul 267 p.Chr." C. Găzdac, *op.cit.*, I, p. 66, consideră doar că „este posibil ca cele două oraşe de la Apulum să fi suferit un incident local la sfârşitul stăpânirii romane în provincie".

[8] L. de Blois, *The Policy of the Emperor Gallienus*, Leiden, 1976, p. 195; N. Hammond, *Monumentele publice ale artei romane*, II, Bucureşti, 1989, p. 258.

[9] Prima parte a volumului al V-lea din RIC datează din 1927.

[10] Vezi notele 6 şi 7; de asemenea, A. Alföldi, NC[5], 9, 1929, p. 218–279; idem, CAH, XII, Londra, 1939, p. 151–154; Maria Reise Alföldi, Limes Studien, Bâle, 1959, p. 13–18 *(non vidi)*; A. Alföldi, *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3 Jahrhunderts nach Christus*, Darmstadt, 1967; J. Fitz, în *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 353–365; idem, *Ingenuus et Régalien*, Latomus, 81, 1966; M. Christol, BSFN, 27, 1972, 7, p. 250–254; idem, ANRW, 7, 1975, 1, p. 803–827; J. Fitz, *Der Geldumlauf der Römischen Provinzen im Donaugebiet des 3 Jahrhunderts*, I–II, Budapesta–Bonn, 1978; M. Zahariade, Myrna K. Phelps, Thraco-Dacica, 20, 1999, 1–2, p. 313–327.

[11] R.A.G. Carson, *op.cit.*

[12] A.T. Olmstead, CPh, 37, 1942, 4, p. 419; Sylvie de Roquefeuil, *op.cit.*, p. 117.

[13] P. Bastien, H. Huvelin, *loc.cit.*

[14] Diferenţele faţă de datele furnizate de editoarea tezaurului (Viorica Pavel, *op.cit*, p. 94, tabelul I) pentru perioada anterioară domniei lui Valerian şi Gallienus asociaţi provin din reatribuirea monedelor presupuse de H. Mattingly a fi fost emise la Mediolanum (RIC, IV, 3, p. 124–125, nr. 33–43, p. 128, nr. 61, p. 130–133, nr. 79–100 şi p. 166–167, nr. 69–78) de către Decius respectiv Trebonianus Gallus şi Volusian atelierului din Roma; cf. K.J.J. Elks, NC[7], 12, 1972, p. 111–115; de asemenea, E. Besly, R. Bland, *op.cit.*, p. 19–21 şi 32. Pentru anii 253–260, vezi anexa 1.

[15] În acest sens, vezi J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 266, potrivit căruia în Răsăritul european al imperiului, emisiunile monetare recente – post 249 – sunt majoritare în depozitele vremii, situaţia militară solicitând expedieri constante de monedă nouă; în Occidentul roman imaginea este diferită, până în jurul anului 258 piesele deceniului cinci al secolului al III-lea fiind cele care alcătuiesc, de regulă, masa monetară.

[16] Vezi nota 3.

[17] R. Göbl, *op.cit.*, p. 33–34.

[18] *Ibidem*, p. 25–26; J. Fitz, *op.cit.*, I, şi p. 548, nota 140.

[19] E. Besly, R. Bland, *op.cit.*, p. 26.

[20] R. Göbl, *op.cit.*, p. 24–26.

[21] *Ibidem*, p. 34.

[22] Idem, NZ, 75, 1953, p. 18.

[23] J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 213.

[24] E. Besly, R. Bland, *op.cit.*, p. 32.

[25] R. Göbl, NZ, 74, 1951, p. 8–45.

[26] *Ibidem*, p. 37–38.

[27] J. Lafaurie, RN[5], 6, 1964, p. 111.

[28] J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 208–209.

[29] Tezaurul de la Raveaux (G. Fabre, M. Mainjonet, RN[6], 1, 1958, p. 190–196) – ascuns în anul 260 – alcătuit din 181 de piese, dintre care 63 aparţinând anilor 253–260, grupează 14 monede emise la Roma, 45 bătute în Colonia Agrippinensis, alte patru exemplare revenind centrelor de la Mediolanum (2) şi Viminacium (2). De asemenea, în depozitul descoperit în pădurea de la Bertrange (Luxemburg), alături de 111 monede din atelierul central de la Roma, alte 45 provenind din monetăria de pe limes-ul renan (cf. J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 266).

[30] P.H. Webb, *op.cit.*, p. 92–97; A. Alföldi, NC[5], 9, 1929, p. 243–262; idem, CAH, XII, 1939, p. 185; L. Laffranchi, în *Transactions of the International Numismatic Congress*, Londra, 1938,

p. 43; R. Göbl, *op.cit.*, p. 19; Maria Reise Alföldi, *op.cit.*; J. Fitz, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à Jérôme Carcopino*, Paris, 1966, p. 357–365.

[31] R. Göbl, *loc.cit.*; Cathy E. King, în *La zecca di Milano. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Milano, 9–14 maggio 1983*, Milano, 1984, p. 103–131 *(non vidi)*, unde sfârşitul anului 260 şi începutul lui 261; cf. Gh. Poenaru Bordea, SCN, 12 (1997), 1998, p. 66, nota 184.

[32] A. Alföldi, NC[5], 9, 1929, p. 246–247; R. Göbl, *loc.cit.*; M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 319, unde din eroare apare VICTORIA AVG IIII.

[33] R. Göbl, *op.cit.*, p. 12; M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *loc.cit.*

[34] R. Göbl, *op.cit.*, p. 19; M. Christol, BSFN, 27, 1972, 7, p. 250–254.

[35] J. Fitz, *op.cit.*, p. 357–359 şi p. 365.

[36] Idem, *Ingenuus et Régalien*, Latomus, 81, 1966, p. 55–57.

[37] E. Polaschek, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 30, 1949–1952, p. 123–152; J. Fitz, *Der Geldumlauf...*, I, p. 163–164 şi 420–561, tabelul IV, s.v. Hochneukirchen, şi II, p. 594–595.

[38] R. Göbl, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 5, 1954, p. 1–43; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 166–167, p. 420–561, tabelele IV–V, s.v. Apetlon şi II, p. 594–595.

[39] W. Kubitschek, JA, 3, 1909, 3–4, p. 231–234; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 169–171 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Berndorf şi II, p. 593.

[40] J, Fitz, *op.cit.*, I, p. 174–175 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Görgeteg şi II, p. 594–595.

[41] W. Kubitschek, JOAI, 6, 1903, p. 107–110; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 175–176 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Kabhegy şi II, p. 594–595.

[42] Ö. Gohl, NK, 2, 1903, p. 39–43; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 176–178 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Korong, şi II, p. 596–597.

[43] J. Brunsmid, VHAD, 5, 1901, p. 235–239; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 182–183 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Podvornica, şi II, p. 594–595, unde pierde din calcul o piesă emisă de Gallienus, tip Cohen 689 (RIC, p. 81, nr. 154, var., Roma, anii 257–258; R. Göbl, NZ, 74, 1951, p. 23, Roma, emisiunea 6, anii 256–257).

[44] Maria Reise Alföldi, NK, 52–53, 1953–1954, p. 5–8; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 191–192 şi 420–561, tabelele IV–V, şi II, p. 594–595, s.v. Intercisa I.

[45] Maria Albekker, Katalin Biro Sey, NK, 65–69, 1969–1970, p. 13–23; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 189–191 şi 420–561, tabelele IV–V şi II, p. 594–595, s.v.

[46] Katalin Biro Sey, FolArch, 15, 1963, p. 54–68; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 192–194 şi 420–561, tabelele IV–V şi II, p. 594–595, s.v. Kistormás.

[47] Ö. Gohl, NK, 13, 1914, p. 4–17; P. Kerekes, NK, 13, 1914, p. 145–146; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 196–197 şi 420–561, tabelele IV–V şi II, p. 594–595, s.v. Szakes.

[48] Maria Reise Alföldi, NK, 50–51, 1951–1952, p. 7–19; J. Fitz, *op.cit.*, I, p. 198–200, p. 420–561, tabelele IV–V şi II, p. 596–597, s.v. Szalacska IV.

[49] Nu au fost integrate în aceste calcule datele cu totul insuficiente furnizate de tezaurul de la Kurilovec (R.K. Broz, Numizmatika, 5, 1953, p. 17–26), al cărui grad de recuperare (97 de monede din circa 2000 descoperite) nu oferă informaţia necesară formulării unor concluzii valide din punct de vedere ştiinţific. Într-o situaţie asemănătoare se află depozitele provenind de la Felsöcsepely (Ö. Gohl, NK, 3, 1904, p. 34), Merges (A. Börrsönyi, NK, 14, 1915, p. 98), Szalacska I (Ö. Gohl, NK, 7, 1908, p. 122), şi Visnye (A. Alföldi, NK, 21–22, 1922–1923, p. 29), cunoştinţele noastre rezumându-se în privinţa acestora doar la reprezentarea numerică a pieselor diferiţilor emiteţi prezenţi în tezaurele menţionate.

[50] J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 272.

[51] *Ibidem*, p. 266.

[52] J. Fitz, *Ingenuus et Régalien*, Latomus, 81, 1966, p. 29; J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 207.

[53] J. Fitz, Acta Antiqua, 11, 1963, p. 301–303 *(non vidi)*; J.-P. Callu, *loc.cit.*

[54] Th. Pekáry, Historia, 11, 1962, p. 123–128; J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 211.

[55] J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 207.

[56] R. Göbl, *op.cit.*, p. 34, propune anii 259–260. Potrivit altor opinii, deschiderea atelierului milanez s-ar plasa cândva între 10 decembrie 258 şi 9 decembrie 259, în contextul deplasării spre sud

a lui Gallienus, care, părăsind Gallia şi *limes*-ul renan, lasă o parte a trupelor sale în Italia, moment de care se leagă, probabil, organizarea monetăriei de la Mediolanum (cf. J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 208–209); vezi, de asemenea, E. Besly, R. Bland, *op.cit.*, p. 32, unde se propune „sfârşitul domniei lui Valerian şi Gallienus asociaţi, probabil anul 259, cu personal din monetăriile gallice şi probabil din Roma" ca moment de debut al centrului emitent nord-italic.

[57] J. Fitz, *Ingenuus et Régalien*, Latomus, 81, 1966, p. 41.

[58] *Ibidem, loc.cit.;* pentru o altă datare – vara anului 260 –, vezi M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 317, cu bibl.

[59] J. Fitz, *loc.cit.*

[60] *Ibidem*, p. 35.

[61] *Ibidem*, p. 21.

[62] A. Alföldi, CAH, XII, 1939, p. 182; G. Elmer, Berliner Jahrbuche, 146, 1941, p. 12; R. Göbl, *op.cit.*, p. 40–41; J. Fitz, *op.cit.*, p. 20; J.-P. Callu, *loc.cit.;* vezi, de asemenea, nota 51.

[63] J. Fitz, *op.cit.*, p. 21, 36 şi 41.

[64] *Ibidem*, p. 42.

[65] R. Göbl, *op.cit.*, p. 33–34.

[66] Pentru o interpretare similară, legată de descoperirea, la Colonia Agrippinensis, a unor piese emise de Perinth şi Philippopolis, iar la Brigetio a unor monede din Perinth, Philippopolis şi Byzantion, vezi Edith Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Perinthos*, I, Berlin, 1965, p. 38–39 şi idem, Klio, 49, 1967, p. 227; vezi, de asemenea, Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 193, nota 68 şi L. de Blois, *op.cit.*, p. 12–13 şi p. 92, care consideră că „războaiele, brigandajul, creşterea generală a insecurităţii au afectat comerţul şi transporturile. Nu mai exista nici o posibilitate de a asigura aprovizionarea cu bunuri ce nu erau produse în imediata vecinătate, comerţul la mare distanţă prăbuşindu-se paralel cu creşterea tendinţei auto-suficienţei locale sau regionale...transportul numerarului aflându-se într-un constant pericol".

[67] J. Fitz, *op.cit.*, p. 20; J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 208–209.

[68] CIL, III, 3228; J. Lalel, Situla, 4, 1961, 3, nota 3, a–c *(non vidi);* cf. J. Fitz, *op.cit.*, p. 40–41 şi 59–60.

[69] C. Preda, SCN, 10 (1993), 1996, p. 37, nr. 413–435 şi 458–467, p. 38, nr. 1218–1252, p. 39, nr. 1360–1423 şi 1435–1443, p. 40, nr. 1855–1887 şi p. 41, nr. 2064–2076.

[70] W. Kellner, *Münzfund Sirmium (Gallienus–Probus)*, II, Viena, 1978, care cuprinde numai emisiunile de după anul 260.

[71] Pentru situaţia trupelor din Apulum, constatăm numai că vexilaţii din legiunea XIII Gemina intră, poate nu de la început, în alcătuirea armatei mobile a lui Gallienus, primind epitetele de fidelitate VI P VI F şi de asemenea VII P VII F pe monedele emise pentru legiuni după victoria de la Mediolanum împotriva alamanilor. Aceste vexilaţii se aflau încă în anul 268 în acelaşi centru, dar în tabăra lui Postumus, după revolta lui Aureolus şi a trupelor de sub comanda sa contra împăratului legitim. Pentru comentarii mai ample asupra reamplasării unor vexilaţii ale legiunii XIII Gemina, vezi M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 321.

[72] Iudita Winkler, ActaMN, 2, 1965, p. 250.

[73] Deplasarea alamanilor începe foarte probabil către vara anului 259; cf. H. Koethe, BRGK, 32, 1942, p. 202.

[74] Iudita Winkler, *op.cit.*, p. 250, nr. 880–970 şi R. Ardevan, ActaMP, 19, 1993, p. 108, nr. 7.

[75] Iudita Winkler, *op.cit., loc.cit.*, nr. 971–981.

[76] Maria Bărbulescu, R. Ocheşeanu, Pontica, 23, 1990, p. 247.

[77] Iudita Winkler, *op.cit., loc.cit.*, nr. 982–984.

[78] Vezi anexa 3, nr. crt. 881–885, 891, 914, 921, 927, 928, 930, 931, 942, 943, 954, 956, 957, 958, 962, 963, 965, 966.

[79] Vezi anexa 3, nr. crt. 914, 927, 928, 930, 931, 954, 956, 957, 965, 966.

[80] P.H. Webb, *op.cit.*

[81] R. Göbl, *op.cit.*, p. 8–45; idem, NZ, 75, 1953, p. 5–35.

[82] Potrivit lui J.-P. Callu, *op.cit.*, p. 214, „reversurile domniei comune...tip IVNO REGINA (Q) sunt încă folosite după anii 259–260". Vezi, de asemenea, E. Besly, R. Bland, *op.cit.*, p. 22 şi mai ales p. 23, unde „IVNO REGINA apare destul de devreme...şi emiterea sa continuă tot restul domniei (comune)".

[83] J. Fitz, *op.cit.*, p. 50–51 şi p. 58; în acelaşi sens, C. Găzdac, *op.cit.*, I, p. 32. Pentru o datare ceva mai târzie, către sfârşitul anului 260 sau începutul lui 261, vezi M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 317, 319 şi p. 325, nota 18.

[84] J. Fitz, *op.cit.*, p. 45; cu o interpretare diferită, M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 319.

[85] O primă discuţie în legătură cu un eventual atac asupra centrului de la Apulum, vezi la Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 98 şi nota 65; ulterior acelaşi, SCN, 12 (1997), 1998, p. 66. În acelaşi context a fost probabil îngropat tezaurul de la Diosig, jud. Bihor, alcătuit din 65 de antoninieni, cel mai recent dintre aceştia fiind emis (după RIC) la Lugdunum (Colonia Agrippinensis, cf. R. Göbl, NZ, 74, 1951, p. 34) în anii 258–259; cf. Al. Săşianu, *Moneda antică în vestul şi nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 39.

[86] Vezi şi C. Preda, *op.cit.*, p. 33.

[87] M. Vasić, Starinar, 18, 1967, p. 63–82; J. Fitz, *Der Geldumlauf...*, I, p. 201–202 şi 420–561, tabelele IV–V, s.v. Jablanica.

[88] J. Petrovic, Starinar, 6, 1931, p. 32–77; J. Fitz, *loc.cit.*, s.v. Smederevo.

[89] J. Fitz, *op.cit.*, p. 478–479, tabelul IV, O / 3–4, s.v. Jablanica.

[90] *Ibidem*, p. 462–463, tabelul IV, K / 3–4, s.v. Smederevo.

[91] T. Gerasimov, BIAB, 28, 1965, p. 248; J. Fitz, *op.cit.*, p. 210–211.

[92] N.A. Mušmov, BIAB, 13, 1925, p. 254; J. Fitz, *op.cit.*, p. 211-212.

[93] N.A. Mušmov, *loc.cit.*; J. Fitz, *op.cit.*, p. 212–213.

[94] C. Preda, SCIV, 12, 1961, 2, p. 241–250; idem, SCN, 4, 1968, p. 223–237; idem, SCN, 10 (1993), 1996, p. 27–41.

[95] N.A. Mušmov, BIAB, 6, 1916–1918, p. 161; J. Fitz, *op.cit.*, p. 214–215.

[96] T. Gerasimov, BIAB, 26, 1963, p. 260; J. Fitz, *op.cit.*, p. 215–216.

[97] T. Gerasimov, BIAB, 20, 1955, p. 611; J. Fitz, *op.cit.*, p. 217–218.

[98] T. Gerasimov, BIAB, 11, 1937, p. 319; J. Fitz, *op.cit.*, p. 218–219.

[99] T. Gerasimov, BIAB, 22, 1959, p. 360; J. Fitz, *op.cit.*, p. 220–221.

[100] T. Gerasimov, BIAB, 12, 1938, p. 451; J. Fitz, *op.cit.*, p. 221–222.

[101] T. Gerasimov, BIAB, 26, 1963, p. 261; J. Fitz, *op.cit.*, p. 223–224.

[102] B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 316, nr. 87.

[103] T. Gerasimov, BIAB, 25, 1962, p. 229; J. Fitz, *op.cit.*, p. 224–225.

[104] Au fost exceptate tezaurele descoperite la Knisovnik, de unde s-au recuperat doar 56 din circa 200 de piese (vezi nota 89), Mangalia (1960), al cărui *terminus post quem* este bine precizat (vezi nota 91), Straldža – cu doar 33 de piese şi, prin urmare, nereprezentativ (vezi nota 95), Târgovište, cu 284 de monede recuperate din circa 4–5 kg descoperite (vezi nota 96), şi Vasilievo – 27 de exemplare recuperate din circa 200 (vezi nota 100).

[105] RIC, p. 90, nr. 288, Viminacium (şi nu Mediolanum, cum eronat afirmau editorii), anii 253–254; R. Göbl, *op.cit.*, p. 35, Antiohia, emisiunea 1, anul 254; cf. E. Chirilă, I. Chifor, ActaMP, 2, 1978, p. 54, nr. 34.

[106] N. Gudea, ActaMP, 13, 1989, p. 821, s.v. Gallienus; E. Chirilă, ActaMP, 14–15, 1990–1991, p. 160, tabelul I şi p. 161, tabelul II.

[107] Iudita Winkler, Ana Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Turda, 1973, p. 42, nr. 273, p. 62, nr. 338, p. 83, nr. 227–230, şi p. 86, nr. 284, piese din colecţiile J. Kemeny, I. Téglás, respectiv colecţia Muzeului din Turda. În privinţa pieselor romane imperiale ce făceau parte din colecţia lui I. Botár (pentru care vezi Iudita Winkler, Ana Hopârtean, *op.cit.*, p. 16–17 şi 67–71, precum şi R. Ardevan, A.A. Rusu, ActaMP, 3, 1979, p. 405–406, respectiv M. Bărbulescu, Potaissa, 2, 1980, p. 165), considerăm că, deşi proveniența lor în mare măsură din localitate (cf. R. Ardevan, A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 405) oferă posibilitatea unei corelări măcar orientative cu circulaţia monetară de la Potaissa

(cf. M. Bărbulescu, *op.cit.*, p. 164, nota 25) totuşi prezenţa exclusivă a unor monede aflate într-o foarte bună stare de conservare, ca şi frecvenţa suspect de mare a unor tipuri rare, neatestate până în prezent în descoperirile provenind de pe teritoriul provinciilor romane din Dacia (cf. Iudita Winkler, Ana Hopârtean, *op.cit.*, p. 67–68), ne îndeamnă la o profilactică circumspecţie în privinţa acestui lot, mai ales atunci când este vorba despre piesele aparţinând celui de-al treilea sfert al veacului trei, a căror integrare într-un ansamblu şi aşa neconsolidat din punct de vedere numeric poate influenţa negativ şi într-o manieră periculoasă rezultatele investigaţiei statistice.

[108] Iudita Winkler, Sargetia, 11–12, 1974–1975, p. 127–128, nr. 277–279, 323 şi 328.

[109] I. Stîngă, *Viaţa economică la Drobeta în secolele II–VI p.Chr.*, Bucureşti, 1998, p. 146–147, nr. 64–79 şi 85–92, precum şi p. 161–162, nr. 113 şi 116–117.

[110] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 70–71, nr. 17–34 şi p. 88, nr. 1–5; 12 (1997), 1998, p. 43, nr. 63.

[111] J. Fitz, *Ingenuus et Régalien*, Latomus, 81, 1966, p. 35.

[112] L. de Blois, *op.cit.*, p. 92.

[113] B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I, 1. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 19, nr. 63–64 şi p. 20, nr. 67–69; Iudita Winkler, SCN, 5, 1971, p. 152–153; F. Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia Inferior und Dacia*, Budapesta-Bonn, 1995, p. 106, nr. 7.67.; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 12 (1997), 1998, p. 66.

[114] A. Alföldi, *op.cit.*, p. 151; vezi şi nota 71.

[115] Gh. Poenaru Bordea, SCN, 6, 1975, p. 98–102.

[116] A. Alföldi, NC[5], 9, 1929, p. 257; idem, CAH, XII, 1939, p. 152; M. Zahariade, Myrna K. Phelps, *op.cit.*, p. 320–322.

[117] Aurelius Victor, *De Caes*, 22–23; Eutropius, IX, 8; Rufius Festus, 8; Iordanes, *Romana*, 217. Vezi, de asemenea, C. Găzdac, ActaMN, 35, 1998, 1, p. 231, care, deşi înregistrează relativ corect din punct de vedere numeric descoperirile de monede cu efigia lui Gallienus din centrele de la Apulum şi Potaissa, o face doar în chip generic, fără a analiza cronologia acestora, şi le integrează (fie şi fără a o declara explicit) anilor 260–268, aşa cum pare a rezulta din context, precum şi din ignorarea considerabilului număr de piese bătute de Valerian I, care aduc în discuţie perioada de domnie comună a celor doi împăraţi asociaţi. Aşa se face că autorul se află în imposibilitatea de a constata diminuarea până aproape de dispariţie a intrărilor de monedă în Dacia după anul 260, situaţia din vremea lui Claudius al II-lea marcând – cel puţin la Apulum, din perspectiva valorii absolute a numerarului, pe care materialul documentar o generează – o oarecare înviorare (şi nu un recul) datorată în bună măsură inflaţiei în creştere exponenţială. Recenta contribuţie a autorului menţionat *(Circulaţia monetară în Dacia şi provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, I–II, Cluj-Napoca, 2002) nu aduce, din păcate, nimic nou din perspectiva discuţiei prezente, pentru care vezi mai ales p. 78. Pentru o concluzie similară celei propuse de noi, vezi D. Ruscu, ActaMN, 35, 1998, 1, p. 235–254 (şi în special p. 251–253) şi, în acelaşi sens, C. Preda, *Studia in honorem Ion Niculiţă. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chişinău, 1999, p. 234.

CONSIDERATIONS REGARDING THE FINAL DATE OF THE ROMAN IMPERIAL COIN HOARD DISCOVERED AT ALBA IULIA IN 1963

ABSTRACT

The reexamination of the chronology of the coins struck by the last emperors represented in the Roman imperial coin hoard discovered in 1963 at Alba Iulia let us suppose that far from being related to a final moment of the reign of Gallienus, the accumulation ends with issues belonging to the years 259–260 A.D. The final date is certified by the coins of Valerian I (no. 650–656; RIC, 5), Gallienus (no. 900; hybrid; obv. RIC, 8, rv. RIC, 10; no. 924–929; RIC, 44), Salonina (no. 1062–1063;

RIC, 5; no. 1064; RIC, 6; no. 1071–1074; RIC, 8), Saloninus (no. 1204–1205; RIC, 9) – all belonging to the sixth issue from Colonia Agrippinensis (dated from 259 to the spring of the year 260) –, Valerian I (no. 678–679; RIC, 69), Salonina (no. 1179; RIC, 68), Saloninus (no. 1209; RIC, 26), coins from the tenth issue of Rome (first half of the year 260), and also Gallienus (no. 1006–1012; RIC, 380; no. 1026–1039; RIC, 405), Salonina (no. 1076–1095; RIC, 26) and Saloninus (no. 1206–1208; RIC, 10) from the first issue struck in Mediolanum (259–260 A.D.). There is no legionary type coin in the hoard and that provides a stable *terminus ante quem* for the discovery (before the second half of the year 260). Following R. Göbl's reattribution of the mints, we see that 82 coins out of 560 that belong to the years 253–260 were struck in Colonia Agrippinensis (14.64%). Also, one third of the coins struck at Colonia Agrippinensis belong to the sixth issue of the mint. The provenance of the currency from Alba Iulia hoard and also the percentage of each mint are similar with those of the contemporary hoards from Pannonia (Podvornica, Kabhegy, Korong, Nagyberek II and IV, Kistormás, etc). All these hoard burials were caused by the events from the first months of the year 260 A.D.

There is no relation between the group of the hoards from Noricum, Pannonia, Dacia and that from Lower Moesia, especially the hoard discovered in 1960 at Mangalia. That last, buried in the same year 260, contains also coins that belong to the sixth issue from Colonia Agrippinensis, but a huge proportion of Eastern mints antoninianii (ca 80%). The author connects the final date of the hoard discovered in 1963 at Alba Iulia with the situation reflected by the isolated coin finds from Dacian sites, including Apulum. He observes that there is a small number of issues belonging to the years 258–260 and just a few coins between 260 and 268, the sole exception being represented by the Danubian urban and military centers from Dierna, Drobeta and Sucidava. Noticing that the issues of the coin types Colonia Viminacium and Provincia Dacia cease in 257 A.D., the author concludes that at the end of the sixth decade of the third century Dacia became uninteresting for the Empire. An accentuated precariousness of the Roman authority in the province is being evident. The consequent conclusion is that the identification of the years 258–260 as the beginning of the Roman abandonment of Dacia, probably accelerated after the year 260, must be taken into account.

In the annexes are presented: the hoard from Alba Iulia IV – the chronology of the issues struck after the year 253 A.D. (annex 1); the chronology of the final coins in the monetary hoards from Noricum and Pannonia buried during the sixth-seventh decades from the IIIrd century A.D. (annex 2); the isolated coin finds from Alba Iulia. Chronology of the issues between 253–268 A.D. (annex 3); the situation of the isolated coin finds between 253–268 A.D. in the most important settlements from Roman Dacia (annex 4).

EXPLANATION OF THE TABLES

Table I. Mints' representation in Alba Iulia IV hoard.

Table II. The representation of the currency for each period in coin hoards from Noricum, Pannonia and Dacia at the end of the sixth decade of the IIIrd century A.D.

Table III. The standard representation of the currency for each period in the hoards from Noricum and Pannonia containing less than 500 coins.

Table IV. The standard representation of the currency for each period in the hoards from Pannonia containing more than 500 coins.

Table V. The standard mints representation for the years 253–260 in the hoards from Noricum and Pannonia containing less than 500 coins.

Table VI. The standard mints representation for the years 253–260 in the hoards from Pannonia containing more than 500 coins.

Table VII. The representation of the currency for each period in the hoards from Lower Moesia during the reign of Valerian I and Gallienus.

Annex 1. The hoard from Alba Iulia IV – the chronology of the issues after the year 253.

Annex 2. The coins chronology for the last emperors represented in the monetary hoards from Noricum and Pannonia in the sixth and seventh decade of the IIIrd century A.D.

Annex 3. Alba Iulia – isolated finds. The chronology of the issues from the years 253–268.

Annex 4. The representation of the isolated coin finds belonging to the period 253–268 in the most important sites from Roman Dacia.